

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКОТО ПРОЕКТИРАНЕ

Гарабед Минасян*

1. УВОД

Проектирането на макроикономическите пропорции и динамика има многовековна история. Всяко управление изисква оценка на непосредствената перспектива, очертаване на контурите на бъдещето с оглед преодоляване на възможни негативни последици, както и за благоприятно използване на конюнктурата. Процесите се усложняват неимоверно на макроикономическо равнище, когато задължение на макроикономическия елит е да отчете и да се съобрази с предпочитанията на доминиращата част от обществото. При сблъсък на интереси следва да се намери междинният път, като правило чрез използването на изкуството на обществения компромис.

С времето необходимостта от проглеждане в бъдещето става все по-голяма. Всяка по-авторитетна международна и национална икономическа организация се стреми да изработи свои собствени виждания за непосредствената социално-икономическа перспектива и постоянно ги актуализира. Няма основания да се твърди, че макроикономическото проектиране съумява да отгатва по-точно и да разкрива по-добре неизвестността на разнообразните проявления, а и тази дейност все повече осъзнава своята собствена уникална функция. Проекциите са необходими много повече за „опитване“ на бъдещето, за оценка на възможни социално-икономически напрежения с оглед на тяхното преодоляване или поне туширане. Това предполага цялостно знание за това какво е ставало в обществото, какво става и какво би могло да стане.

Исторически макроикономическото проектиране е претърпяло различни увлечения. Силен тласък за неговото развитие даде безусловно развитието на електронно-изчислителната техника. Очакванията избуяха неимоверно, включително и до пълното изместване на човека от преки управленски функции. Времето охлади горещите страсти. Осъзна се, че изчислителната техника може само да помогне на човека, но не и да го замени.

Обществените науки третират проблеми, свързани с развитието на обществото, с актуалните императиви на общественото съзнание, с параметрите на управление на обществените отношения в конкретното време. За разлика от природните науки присъща характеристика на обществените науки е промяната, динамиката. Обществените отношения не са замръзнала даденост, с времето и с развитието на производствените иновации те се модифицират и придобиват различни измерения. Основните човешки възприятия остават констатни за столетия, докато формите на

* Авторът е доктор на икономическите науки, старши научен сътрудник I степен в Икономическия институт на БАН; тел: 810-40-34, e-mail: g.minassian@iki.bas.bg

техните проявления се променят драматично. Производствените иновации въздействат върху начина на живот на хората, върху тяхното битие, в резултат на което се променя начинът на възприемане на околната среда и на реалностите и в крайна сметка – всичко това, което се обхваща в понятието обществени отношения.

В това е и същността на марксистката теория за икономическата динамика, синтезирана в популярната фраза и мотото на материалистичната философия *“Битието определя съзнанието”*. Променя се производствената база като предпоставка за ново битие, променя се начинът на живот на хората, променя се ценностната система и оттам – отношенията между хората, най-вече в контекста на производствените връзки. В немарксистката литература се поставя особен акцент върху поведението на предприемача (Й. Шумпетер), или на стимулиращите функции на държавата (Дж. М. Кейнс) като предпоставки за разгръщане на творческия потенциал на субективния фактор. При всички случаи възлова категория е производствено-инновативната промяна, която формира новото съзнание.

Мащабите на икономическа дейност могат да се разрастват и при относително статично стопанство. Следвайки Й. Шумпетер, трябва да се приеме, че *“статичното стопанство не е в покой, то извършва оборот на икономическия живот”*¹. Статичното стопанство поддържа и възпроизвежда съществуващи пропорции и взаимодействия, докато особеното на икономическата динамика е в промяната на характера на протичането на икономическите процеси, в същностните характеристики на производството. Тази промяна се заражда в недрата на производствената система и осигурява прогресивното постъпателно обществено движение най-вече чрез въздействие върху начина на мислене, управление и обществено поведение. Всякаква аналогия с механичната динамика е неудачна.

2. ПАРАДОКСЪТ НА ИКОНОМИЧЕСКОТО МИСЛЕНЕ

Икономическата наука е призвана да се справя със своеобразен парадокс на мисленето. На първо място тя се стреми да обясни протичащите икономически събития и явления, да установи определени действащи закономерности. Това е познавателната същност на икономическата наука. Само по себе си познанието представлява предизвикателство за мисълта и оправдава положените интелектуални усилия. Такъв познавателен характер имат например астрономически изследвания на далечното космическо пространство или знанието за праисторическото минало. При изпълнението на тази си функция икономическата наука върви по стъпките на събитията, изучава икономическите отношения такива, каквито са били и установява действащи и доминиращи в изучавания период обществено-икономически зако-

¹ Й. Шумпетер - Теория економического развития. Изд. “Прогресс”, Москва, 1982, 130 с. Могат да се посочат различни използвани в практиката терминологични варианти на релацията статика-динамика на икономическия процес, които по същество отразяват една и съща особеност (например прилаганата при социализма алтернативност екстензивно-интензивно развитие, или паралелът и различието между икономически растеж, от една страна, и икономическо развитие, от друга).

номерности. М. Фридман нарича такъв тип познание *позитивна наука*, т.е. систематизирано знание за това, какво е².

Съзерцанието и установяването на логически връзки и зависимости е само въвеждащата мотивация на икономическите изследвания. Вероятно по-важната функция (втора, последваща) на икономическата наука е изработването на предписания за управление на икономическите процеси, т.е. за формиране на макроикономическа политика. Предписанията се базират на наблюдаваните реалности, но са насочени към бъдещето. В това се състои *парадоксът на икономическото мислене* – противоречивата същност на икономическото минало и бъдеще, от една страна, и необходимостта за управляване на непознаваемото бъдеще въз основа на неповторимото минало, от друга. В такива случаи технически неизменно се стъпва на плавното, гладко и еволюционно изменение на конкретните процеси, което далеч не е най-правдоподобното³. Изучаването на сбъднатата се действителност формира познание за миналото, докато управленските предписания третираят бъдеща реалност. Но, по думите на Гюте: *“Ние живеем с миналото и умираме в миналото”*⁴. Строго логически погледнато изучаването на миналото може да спомогне за формирането на предписания за управленски въздействия, но ex-post, имащи отношение към миналото, и то с редица условности, в смисъл на: каква икономическа политика би следвало да се приложи в миналото, за да се избегнат наблюдавани вече неблагоприятно оценявани развития. Условностите са свързани с промените в реактивните функции на обществото. Толкова повече подобен тип условности съществуват при третирането на бъдещето.

Промяната на обекта на изследване предполага съответна промяна в теорията за функциониране на обекта. Това е най-често наблюдаваната реалност в икономическата теория. От времето на А. Смит икономическата мисъл претърпява съществени корекции в стремежа си да обясни реалните факти и да изработи предписания за управление на икономическите процеси. Настройката на мисленето се адаптира към конкретните икономически реалности, но като правило след време трябва да се замества с нова теоретична подплата, в съответствие с променящите се условия.

Всъщност най-трудният елемент от икономическата теория е изграждането на

² **M. Friedman** – *Essays in Positive Economics*. The University of Chicago Press, 1953, 3 с. М. Фридман се позовава на позицията на Дж. М. Кейнс от 1891 г., в която се разграничават три вида знание: *“позитивна наука – систематизирано знание за това, какво е; нормативна или регулативна наука – систематизирано знание относно критерия за това какво трябва да бъде; изкуство – система от правила за достигане на желани крайни показатели”*. Задача на позитивната наука е да изработи *“...система от обобщения, които да могат да бъдат използвани за формулиране на коректни предвиждания за последствията от каквато и да е промяна в изходните обстоятелства”* (4, 39 с.).

³ *“...еволюционната теория никога не би могла да ни постави в състояние рационално да предсказваме и да контролираме бъдещото еволюиране”* (**Ф. Хайек** – Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма. Изд. “Отворено общество”, София, 1997, 38 с.). Ф. Хайек отива дори по-далече с твърдението си, че *“...еволюцията не може да бъде справедлива”* (101 с.).

⁴ Цитира се по: **В. Ойкен** – *Основные принципы экономической политики*. Изд. “Прогресс”, Москва, 1995, 267 с. По-непосредствено и по-арогантно (както и в по-различен смисъл) се изказва Дж. М. Кейнс: *“В дългосрочна перспектива всички ние сме мъртви”*, т.е. в крайна сметка ни интересува настоящето.

фундамента за проглеждане в бъдещето с оглед на възприемане на адекватни управленски въздействия. Става въпрос за макроикономическо управление, което изисква и предполага уточнението, че се третират преди всичко въпроси на разпределението и преразпределението на произведения продукт и тяхното въздействие върху протичането на съвкупния икономически процес. Чисто производствените процеси се подчиняват на закономерности, които са достатъчно негъвкави⁵. Въпросът не е толкова в преодоляването на парадокса на икономическото мислене, а най-вече в отчитането на спецификата на икономическите процеси.

Обстановката е сходна на задачата на тежко екипиран водолаз, който се придвижва по тинестото и неустойчиво дъно. Когато водолазът и околната среда са в покой (статика) дори и при леко течаща вода тинята е утаена и съществува добра видимост. Водолазът решава да направи стъпка напред към предварително фиксирана позиция (динамика и промяна на управлението) и в момента, когато обемният му крак се отделя от тинестото дъно, водата се размътва, видимостта изчезва и желаната стъпка трябва да се направи *на тъмно*. Към всичко това се прибавя и неустойчивостта на дъното, което е възможно да променя непредвидимо конфигурацията си при движението на водолаза. В крайна сметка стъпката е не само *на тъмно* по отношение на придвижването към предварително фиксирана точка, но е *на тъмно* по принцип, т.е. може да се насочиш към устойчиво оценяван терен, но при движението да настъпят чувствителни теренни деформации и пропадания.

Изграждането на виждане за икономическото бъдеще и оценката на алтернативните икономически политики предполага натрупване на знание за това как икономиката е работила до границата между минало и бъдеще. Приложението на различни видове количествени техники и математически модели подпомага този процес на самообразование.

Независимо от това дали го осъзнава явно, или не, икономистът-изследовател борави с различни вероятности за събдването на едни или други събития при голяма степен на неопределеност. Колкото повече и по-разнородна информация се привлича и анализира, толкова по-големи са шансовете за адекватно определяне на различни по характер вероятности. При това като правило преценките е невъзможно да се околичествят, хипотезите да се свържат с конкретни числови измерители. В такива случаи качественият анализ на процесите задължително доминира, тъй като проектирането и вземането на решения е необходимо дори и при недостатъчна информация. Х. Мински определя приписването на конкретни предпочитания за формата на едни или други зависимости и влияния при непълна информация като следствие от *“субективни вероятности”*⁶. Подобен тип вероятности, формиращи предпочитанията при проектирането на икономическата динамика, са предмет на чести и съществени корекции при промяна на условията и формирането на нова

⁵ “Законите и условията за производството на богатството имат характер на истини, свойствени на естествените науки. В тях няма нищо, зависещо от волята, нищо такова, което би могло да се измени” (Дж. С. Милль – Основы политической экономии, т. I, Изд. “Прогресс”, Москва, 1980, 337 с.). На тази трактовка обръща внимание Й. Шумпетер, когато противопоставя негъвкавостта и строгостта на производствените закони, от една страна, на *“обществените по своята същност закони на разпределението”*, от друга (Й. Шумпетер – Теория ..., цит. съч., 68 с.).

⁶ Н. Minsky – John Maynard Keynes. McGraw Hill, 2008, 62 с.

информация. Именно поради тази причина макроикономическите проекции са обект на периодично преоглеждане и преосмисляне, а управленският екип следва плътно и неотклонно да следи протичането на конкретните икономически процеси и да не се притеснява да коригира управленските предписания там и тогава, когато новата информация допълва краските в картината.

Естествената човешка реакция е да стъпи на зависимости, които са доказали своята относителна устойчивост във времето. Дори и такива зависимости обаче не са гаранция за адекватна оценка на икономическата перспектива именно поради възможната поява на непознати събития. Това е смисълът на популярното мнение на Р. Лукас (1975 г.), че икономическите модели не са в състояние по принцип да осигурят полезна информация, свързана с оценката на действителните последствия от приложението на алтернативни икономически политики⁷. Това е и причината, поради която популярните свръхдългосрочни проекции на последствия от управленски въздействия, в които се проследява затихването на отделни шокови ефекти в продължение на две или три десетилетия в перспектива, остават много повече кабинетни упражнения, отколкото резултати, имащи отношение към реалната практика. Реалистичната оценка на краткосрочните и дългосрочните проекции е проблемна, а гладките дългосрочни изменения са идеализирана абстракция⁸.

Ситуацията не е окуражаваща за аналитично настроения икономист поради лабилността на използваните ориентири. В такива случаи опитът и изградената интуиция идват на помощ, както и погледът в страни. А. Маршал акцентира върху необходимостта икономистът да притежава достатъчно развито въображение⁹, а според Й. Шумпетер интуитивната оценка на ситуацията надхвърля видимите доказателства¹⁰. В паралелен поток друг водолаз се придържа към определен алгоритъм на поведение и той му осигурява успех. В друг случай прилаганият алгоритъм не води до добри резултати. Тези наблюдения повишават знанието и коригират очакванията. Никаква политика не гарантира успех в конкретната ситуация. На пръв поглед проблемите са сходни, но условията никога не са идентични – по същество всяко успешно управление притежава елементи на уникалност. Собственият опит и опитът на другите формират основите за оценка на ситуацията, които осигуряват относително приемливото придвижване напред. Сигурното е само, че икономиката е динамична и движението напред е задължително.

Особено решаваща е силата на интуитивната оценка, изградена въз основа на съзнателното и целенасочено култивиране на икономически знания, както и безус-

⁷ R. Lucas – Econometric Policy Evaluation: A Critique. In *“The Phillips Curve and Labor Markets”*, ed. K. Brunner and A. Meltzer, Amsterdam, North Holland, 1975.

⁸ Такъв тип проекции са направени например в **Н. Димитрова** – Оптимална парична политика в условията на неопределеност. *БНБ*, DP 56/2006.

⁹ “...икономистът трябва да притежава три велики интелектуални качества – възприятие, въображение и здравомислие, но най-много се нуждае от въображение, за да съумее да открие тези причини на видимите явления, които са отделени или скрити от очите, и да си представи тези последствия на видимите причини, които са отделени и не лежат на повърхността” (**А. Маршал** – Принципы политической экономии, т. I. Изд. “Прогресс”, Москва, 1983, 100-101 с.).

¹⁰ “...в икономиката, както и в други науки, ние установяваме, че интуитивното долавяне на вътрешната логика на нещата надхвърля актуалните доказателства” (**Й. Шумпетер** – История на икономическия анализ, т. II. Изд. “Прозорец”, София, 1999, 319 с.).

ловно на натрупания опит, във времена на генерална промяна на концепции и парадигми, съпроводжани с основно и мащабно реструктуриране на икономически структури. Анализирайки ситуацията по време на Световната финансова и икономическа криза от 1929-1933 г., Х. Мински заключава, че "... адекватните съвети (за справяне с кризата – б. а.) бяха базирани върху интуиция и наблюдения (здрав разум), а не на обобщаваща теория"¹¹. Във време на тотално разбъркване на икономическите взаимодействия, господстващата икономическа теория престава да е валидна, необходима е промяна на мисловната конструкция и тя може да се осъществи единствено въз основа на интуицията и на здравия икономически разум.

Показателно е объркването и стъписването на икономическите стратегии от МВФ тогава, когато действащите икономически устои се разклащат. В предписанията на МВФ за внедряване на структурни реформи доминират стандартни и универсално действащи процедури и техники, които намаляват риска от налагани погрешни стабилизационни схеми, но са неприложими във времена на мащабни световни икономически сътресения.

Историята натрупа богат опит от успешни и неуспешни управленски ходове. Грандиозен завинаги ще остане проектът на XX в. по налагането на централизираното планово стопанство. Марксистката икономическа доктрина бе изградена на логически издържана и изглеждаща социално приемлива и справедлива система за управление на икономиката и обществото, но стъпи *на кухо*. Практиката разруши красиво построената мисловна конструкция. И преди реалното прилагане на марксистките предписания икономистите-аналитици предвиждат отрицателните последиствия, но човек вярва много повече на очите, отколкото на ушите си. Амбициите на управляващия елит не допускат съмнения тогава, когато моментът предлага уникален шанс. Заслужава да се отбележи например проникателният умозрителен икономически анализ на Дж. С. Мил в средата на XIX в. на налагащите се тогава идеи за комунистическо управление на обществото, които не съумяват да попречат на установяването на централизирано тоталитарно стопанско управление в немалка част от света по-късно¹².

Стремежът към устойчивост е присъщ на човешкото мислене и поведение. Животът обаче не обича спокойствието. Това е толкова по-вярно за време на бурно развиваща се научно-технологична мисъл. Вървейки по стъпките на събитията, икономистите все по-често и по-често трябва да преразглеждат и преосмислят наложени се парадигми¹³. Основният цикъл на теоретическо преосмисляне с времето се съкращава. Вече може да се твърди, че през 10-15 години се ражда и оформя нова икономическа мисъл като предпоставка за формиране на макроикономическа политика (Таблица 1). Новото идва, но старото никога не отмира напълно. Извървяният път формира своеобразен фон, който спомага за открояване на краските, а и

¹¹ **H. Minsky** – John Maynard Keynes, цит. съч., 57 с.

¹² Дж. С. Мил акцентира на чисто човешките реакции както на управленско равнище, така и на изпълнителско: "Дайте на човека в гарантирано владение хладна, открита на всички ветрове скала, и той ще я превърне в градина; дайте му в аренда за девет години градина и той ще я превърне в пус-тина" (Дж. С. Миллър – Основы ..., т. I, цит. съч., 448 с.).

¹³ "Все пак вече би трябвало да е пределно ясно, че в икономическата наука нищо не е вечно" (Дж. Гълбрайт – Икономическата наука в перспектива. Изд. "Христо Ботев", София, 1996, 199 с.).

нерядко – за спираловидно връщане назад (например нео-класицизъм и всякакви други течения с предлог нео-).

Действително, класиците на икономическата мисъл (начело с А. Смит) продължават да водят за ръка всеки, който желае да навлезе в дебрите на икономическата наука. К. Маркс впечатлява със своя оригинален материалистичен прочит на икономическата история и динамика, макар че предписанията му за макроикономическа политика вероятно ще останат завинаги загърбени. Авторитетни икономисти в света вече не се афишират като кейнсианци, но Дж. М. Кейнс и неговата мисъл продължава да владее умовете. Монетаризмът отдавна престана да доминира, но управленският елит задължително се съобразява с неговите канони. Икономиката на предлагането, която се радваше на особена популярност по времето на Р. Рейгън¹⁴, е изтласкана назад, но периодично тук и там в света неговите идеи се радват на внимание. Глобализацията настъпва безпардонно и управленският елит не може да си позволи да не наблюдава внимателно възникването на външни шокове и да бъде готов адекватно да отреагира. Неокласицизмът се възприема нерядко като своеобразна екзотика на икономическата мисъл, но никой не може да си позволи да игнорира възможните перспективни оценки на икономическите агенти, както и да не отчита влиянието им върху протичането на икономическите процеси. Идеите на Ф. Хайек са силно предизвикателство за управленския интелект и стоят перманентно в основата на формирането на макроикономически стратегии. Накрая постулатите на новата икономика владеят умовете на интелектуалци и управленци, доколкото икономическото изоставане в съвременния свят се заплаща прекалено скъпо.

В крайна сметка съвременната икономическа мисъл като основа за обяснение на икономическите реалности и за проектиране на икономическата перспектива се оформя като своеобразна органична смесица от идеи и виждания, в която периодично се извисяват и надделяват отделни възгледи. Принципите остават и времето ги потвърждава, но конкретните проявления се модифицират.

¹⁴ През 1980 г. Л. Съмърс (по-късно главен икономист на СБ и финансов министър при президента Клинтън) оценява, че *“...дори и при тълно премахване на корпоративния данък ще минат почти десет години, за да се повиши американското производство с един процент”*. Друг икономист, който съчетава академичната си кариера с практически опит в качеството на вице-президент на ФЕД, посочва, че *“...множество политици ще ви убеждават, че по-ниското корпоративно данъчно облагане ще прихiori инвестициите. Единственият проблем е, че това твърдение не се подкрепя от доказателства”* (A. Blinder – Central Banking in Theory and Practice. The Lionel Robbins Lecture, The MIT Press, 1998, 9 с.). По преценката на П. Кругман *“...от намаляването на данъците при Р. Рейгън се възползваха предимно семейства с много високи доходи”*. (П. Кругман – Амбулантното благополучие. Изд. “Д.Яков”, София, 1999, 113, 204 с.). Вероятно след време ние у нас ще имаме не по-малко основания за подобен извод.

Таблица 1

Основни икономически школи през втората половина на XX в.

Условни наименования	Основни представители	Характеристика
Кейнсианство	Дж. Тобин П. Самюелсон Р. Солоу	Пазарът може да подведе, да индуцира висока безработица и да възбуди икономическа криза. Основен инструмент за макроикономическо противодействие и регулиране са държавните разходи и ДБ. Монетарната политика не е от особена полза;
Монетаризъм	М. Фридман К. Брунер	Монетарната политика е основен инструмент за управление и регулиране на пазарното стопанство. Фискалната политика е с подчинени функции и не е особено ефективна. Недостатък на монетарната политика са продължителните и непредсказуеми закъснения на ефектите;
Икономика на предлагането	Дж. Ваниски П. Робертс А. Лафер	Редукцията на данъчното натоварване създава стимули за повишаване на спестяванията и инвестициите, респ. на заетостта и икономическия растеж;
Реален бизнес цикъл	Ч. Плосър	Икономическата траектория се предопределя предимно от външни шокове. Икономиката се интернационализира и глобализира. Макроикономическото управление не е в състояние да неутрализира външните въздействия. Усилията следва да са насочени към бързо и ефективно адаптиране към променената външна среда, към използване на международната конюнктура, както и (евентуално) към съкращаване на възможностите за възникване на външни шокове;
Неокласицизъм или теория на рационалните очаквания	Р. Лукас	Пазарът по принцип работи добре. Като цяло икономическите агенти и населението демонстрират добри възможности за ориентиране в действащата икономическа среда и за предвиждане на хода на икономическите процеси. Макроикономическото регулиране и активността на макроикономическото управление може повече да навредят, отколкото да бъдат полезни;
Австрийска школа	Ф. Хайек	Всички съзнателно оказвани интервенции на държавата, независимо от подбудите, са неприемливи, дори и опасни. Пазарът предопределя най-добрата икономическа траектория. Правителството следва единствено да създава условия за максимално разгръщане на творческата индивидуална активност;

Нова икономика	Л. Клайн М. Шейн Т. Рое	Преструктуриране на производствените разходи от използвани материални ресурси към материализиран научен продукт. Икономическият просперитет се предопределя не от наличието на материални ресурси, а от равнището на осведоменост и материализиран научен потенциал, от реалните възможности за експлоатация на научните продукти. Националните усилия следва да бъдат насочени към усъвършенстване на знанието и съкращаване на прехода от научни знания към производство;
-----------------------	-------------------------------	---

Източник: А. Malabre – Lost Propets (An Insider's History of the Modern Economists). Harvard Business School Press, 1994, 222 с.; **Л. Клайн** – Нова икономика? *“Икономическа мисъл”*, № 4/2000; **M. Shane, Roe T.** – The New Economy: Global Effects. Presented to the Fall Meeting of Project LINK, Oslo (Norway), Oct 5, 2000;

3. МАТЕМАТИЗАЦИЯ

В търсене на философски камък за обяснение на все по-нови и нови елементи в икономическото поведение на хората и промените в икономическата среда, както и за решаване на непрестанно изникващите икономически проблеми, които стоят в основата на моделирането и на проектирането на икономическата перспектива, не рядко икономистите прибегват до използването на достатъчно комплицирана математическа техника (т.нар. математизация). Практиката обаче оценява пестеливо и съдържано получените резултати. Историята на икономическата мисъл подкрепя извода, че *“...новата информация, а не новата техника (математическа и иконометрична – б. а.) води до нови оценки и постановки в емпиричния икономикс”*¹⁵. Дори М. Фридман, който традиционно се проявява като поддръжник на количествените икономически изследвания, признава, че *“...твърде често приложението на математиката в икономиката се използва за да впечатлява, отколкото за да информира”*¹⁶.

Могат да се открият няколко основни причини, които водят до въздържана оценка на непремереното прилагане на количествените методи в икономическите изследвания.

На *първо* място, използването на усъвършенствувана математическа техника може да установи определени принципни съотношения и взаимодействия, които се оказват не особено полезни за непосредствената практика. Характерно за този тип изследвания е всичко онова, което се включва в дисциплината *“Математическа икономика”*. Строгите доказателствата за съществуване на решения на система от равновесни уравнения с непосредствен икономически смисъл попълват теоретичните познания и спомагат за изграждането на стройна теория, но само толкова. Аналогични са резултатите от прилагането на теорията на игрите в икономиката.

¹⁵ Изказването се приписва също на Л. Съмърс и се цитира по: **R. Backhouse** – Economist and the Economy. The Evolution of Economic Ideas. Transaction Publishers, 1993, 17 с.

¹⁶ **M. Fridman** – Old Wine in New Bottles. *“Economic Journal”*, vol. 101, N 1, 1991, 36 с.

Научната общност оценява по достойнство резултатите¹⁷ и те съдействат за *фундиране* (разширяване и заздравяване на основите – б. р.) на теоретичното икономическо мислене, но все пак остават настрана от нуждите на конкретната икономическа политика.

Изследванията следват конструкцията “*ако – тогава*”. Втората част – “тогава”, е застъпена по-сериозно и е преодолима (технически решима), докато първата част – “ако”, остава почти изключително условна и привнесена. Изучаването и проектирането на **последствията от промяна на входни параметри** във вид най-вече на шокови импулси се проследява относително прецизно в математически план и в дългосрочна перспектива (във вида на заглъхващи и гладко абсорбирани сигнали), но какво стои в **основата на промяната на входните параметри** остава *terra incognita*. Съдържателните социално-икономически предпоставки за възникването и развитието на икономически напрежения, които се проявяват във вид на шокови промени, както и пряката връзка с елементите на макроикономическо управление, се заобикалят при материализацията на техническите решения.

Второ, там и тогава, където и когато е необходимо приемането на определено икономическо управленско решение, което е функция и отговорност на човешкия субективен фактор, комплицираните математически методи не са от особена полза. Намесата на човека превръща детерминираната система в стохастична и непредсказуема. Природните процеси са винаги и много по-предвидими, отколкото обществените. Ключова характеристика на човека е нестандартното мислене. Твърде често човек извършва на пръв поглед неразумни и безсмислени неща, които после променят чувствително живота и бита. Кой например е мислил сериозно на времето, че такова троваво желязно чудовище като парния локомотив ще се превърне в основно транспортно средство? Или че преходът от грамадните централизирани компютърни системи в последната четвърт на XX в. към персоналните компютри ще промени толкова съществено начина на живот¹⁸.

Трето, практиката недвусмислено показва, че математическите конструкции винаги опростяват реалността, твърде често и като правило – до недопустима степен¹⁹. Остана необратим в историята стремежът за максимално усложняване на икономическите модели с оглед на по-пълно отразяване на действителността. Подобно увлечение потвърди необходимостта на човешкия мир, моделите нараснаха до неподозирани мащаби, техническите проблеми по тяхното решаване ставаха все по-големи и по-големи, но резултатите оставаха неудовлетворителни. **Нито един иконометричен модел не е в състояние да реши чисто човешките проблеми, които са фокусирани в акта на избор на конкретно управленско решение на държавно равнище или при определянето на характеристиките на разменните**

¹⁷ Доказателство са присъжданите високи международни научни награди (напр. Нобеловата награда за икономика).

¹⁸ Поучителни истории за неограничените човешки възможности в областта на бизнеса могат да се намерят например в Д. Грос – Най-големите бизнес истории на всички времена. Изд. “КИБЕА”, 2000.

¹⁹ Изчистването на зависимостите с оглед на формирането на “работец” математически модел В. Леонтиев нарича “имплицитно разсъждаване”, т.е. **неявно вграждане на неясни предположения**. Й. Шумпетер добавя, че “...опростяването може да се окаже равносилно на карикатура. А карикатурата може да бъде идеологически пристрастна ...” (Й. Шумпетер – История ..., т. II, цит. съч., 381 с.)

икономически отношения. На нито един иконометричен модел не може да се припише отговорността за прието неудачно решение. Моделите могат да акцентират върху определени *тесни места*, или да подсказват едни или други последствия от приемането на дадено решение, но не са в състояние да определят, например, степента на обществена поносимост на едно или друго социално-икономическо напрежение.

Четвърто, изискванията, които математическите и иконометричните модели поставят пред разполагаемата информационна база, са практически неизпълними. Информацията трябва да бъде:

- (1) Точна (без да конкретизираме понятието “точност”);
- (2) С възможно най-висока честота;
- (3) Предоставена с минимално закъснение.

Своеобразна аналогия може да се прокара с медицината – за добро лечение следва да се постави точна диагноза, а последното предполага прецизна оценка на отделните параметри на човешкото здраве (температура, кръвно налягане и т.н.) към дадения момент и без особен времеви лаг. Най-много, което икономическата статистика може да направи, обаче, е да даде определена ориентиловъчна представа за състоянието на икономическите процеси, и то с разредена честота и с чувствително закъснение. Дори изкушеният в математическите приложения в икономиката В. Леонтиев отбелязва, че стриктното прилагане на изискванията за статистическа надеждност към изходната информация “...*разтяга* (к. В. Л.) *границите на доверителност толкова много, че свежда до нула емпиричната полезност на получените числени параметри*”. Каквото е качеството на входната информация, такова ще бъде и качеството на изходната информация²⁰. Качеството на подаваното месо в месомелачката предопределя качеството на крайния месен продукт.

Формално конструиранияте макроикономически модели са полезно и дори незаменимо средство за изучаване на количествените взаимодействия в икономиката и влиянието на отделните фактори и хипотези върху икономическата траектория, но изследователят трябва да е наясно с възможностите им, за да не се натоварят те с неизпълними очаквания²¹.

Историята на икономическото проектиране познава немалко увлечения. Силен тласък за интензификация на количествените изследвания беше даден от широкото приложение на електронно-изчислителна техника. При наличието на мощни изчислителни възможности беше някак естествено приплъзването по плоскостта на формално-числовата фетишизация и стремежът за максимално детерминизиране на чистото човешки социално-икономически процедури и процеси. Но дори и тогава трезвата преценка на ситуацията не беше рядкост. През 70-те години на XX в. известният норвежки икономист Л. Йохансен предупреждава, че “*електронно-изчислителните ма-*

²⁰ В. Леонтиев – Есета по икономика. Изд. “Христо Ботев”, София, 1994, 52 с. Още Дизраели определя съществуването на “...*три вида лъжи: лъжи, проклети лъжи и статистика*” (цитира се по: П. Кругман – Амбулантно ..., цит. съч., 159 с.).

²¹ У. Бйър (W. Bier – Macroeconomic Models for the PC. IMF, WP/92/110, Dec 1992, 1 с.) формулира четири ограничения при използването на макроикономическите модели, между които и обстоятелството, че **сред икономистите не съществува единомислие по отношение на това как пазарната икономика действително работи.**

иции с голяма мощност не могат да заменят икономическата интуиция, опита и доброто управление”. Резултатите от формално-разчетните процедури не могат да се прилагат в номинален вид за целите на финансово-икономическото проектиране. Те трябва да се съпоставят с идеи и изводи, получени и изработени при използване на други неформални методи и “... да се коригират в съответствие с опита, интуицията и информацията, неотчитана в използваните модели”²².

По мнението на един от пионерите в маржиналния анализ на потреблението У. Джевонс отпреди 150 години, “...икономическата наука, ако трябва да бъде наука изобщо, трябва да е математическа наука”²³. То обаче е направено в стремеж да се отдели икономическата наука от етично-моралните съждения и политическите решения – нещо, което по-нататъшната световна практика показва, че не е възможно да се направи. Математизацията е удобен параван за бягство от коментар на политически решения и идеологически подплати. Нашата собствена практика през 70-те и 80-те години на XX в. показва например, че занимаването с т.нар. икономико-математическо моделиране предоставяше най-голяма свобода на интелектуално търсене, далеч и настрани от подозрителните погледи на официалните идеолози.

Независимо от трудностите при усвояването на комплицираната математическа техника и прекалено големия брой условности на приложението ѝ в икономическите изследвания, все пак много по-лесно, по-удобно и по-благодатно е занимаването с подобен род кабинетно-моделни конструкции, отколкото неизбежното оплитане в невъзможните и нерядко объркани икономически теории. Толкова повече, ако трябва да се опре до политически и етично-морални постановки и позиции.

Посоченото по-горе е причината, поради която се наблюдава увлечение и приплъзване към неоправдана математизация на икономическата наука, най-точният израз на което е злоупотреба. Нерядко тя (математизацията) измества същността на проблема за икономическото проектиране и за характера на макроикономическите решения. Акцентът преминава от разкриването на природата и спецификата на социално-икономическите отношения и в крайна сметка – на социално-икономическия просперитет, към изработване на софистицирани математико-компютърни обяснения и предложения, които се отклоняват чувствително от конкретните реалности. Необходимо е да се намери мярата между качествени, от една страна, и количествени, от друга, съждения и решения, като балансът при всички случаи предполага водеща позиция на качествените съждения и решения. Вероятно справедливо **В. Ойкен** оценява разрастването на математизацията на икономическата мисъл като “**упадък на теоретичното икономическо мислене**”, което (разрастване – б. р.) стои в основата на невъзможността на икономическата мисъл да обясни “**актуалните конкретни проблеми**”²⁴.

²² **Л. Йохансен** – Очерки макроикономическото планирование, т. 1. Изд. “Прогресс”, Москва, 1982, 52 с.

²³ Цитира се по: **Дж. К. Гълбрийт** – Икономическата ..., цит. съч., 157 с.

²⁴ “**Нейните** (на математизацията – б. а.) начала, често правилни от формалнологическа гледна точка, имат малко общо или нямат нищо общо с реалното стопанство. ... Силно изразена днес е тенденцията към чистото мислене, отдалечаването от конкретния предмет. Безгрижието, с което се игнорират и се оставят на историците историческите факти, е изненадващо.” (**В. Ойкен** – Основи на националната икономика. Изд. “Лик”, София, 2001, 94 с.)

Фактичната злоупотреба с използването на средствата на математиката в икономическите изследвания стои в основата на критиките към масираното приложение на математически методи в икономическите изследвания. Още А. Маршал препоръчва да се използва *“...математиката като средство за стенографиране, вместо като средство за изследване”*. Дж. М. Кейнс счита, че математическата икономическа теория е *“чиста измислица”*, и че *“твърде голяма част от съвременната математическа (к. Д.М.К.) икономия е просто сбирщина, толкова неточна, колкото и първоначалните предположения, на които тя почива”*. Той реагира много остро на неточностите при математическата формализация на икономическите процеси, както и на прекалено голямата условност на заложените (явно или неявно) хипотези, които принуждават автора *“... да загуби представа за сложността и взаимозависимостите на реалния свят, потъвайки в лабиринта на претенциозни и безполезни символи”*²⁵.

Дискутирайки възможностите за неправомерно използване на макроикономиката, **Ф. Хайек** изразява същността на нещата изключително точно – **тя (самоизмамата) е “...окуражавана от широкото използване на математиката, което трябва винаги да впечатлява политиците, чужди на математическото образование, и което е наистина най-близко до практикуването на магия”**²⁶. Известно е и друго изказване на Хайек, според което **иконометриците откриха своя философски камък (иконометриката), чрез който трансформират всякакви статистически редове във важни икономически зависимости**. С непресъхваща актуалност остава и оценката на Т. Купманс преди повече от 60 години, че *“...всички значими изчисления и всеки сериозен качествен анализ трябва да бъдат основани на съществена теория”*²⁷. **А по преценка на Х. Мински иконометриците “... притежават умения да масажират данните”**²⁸.

Казаното обаче далеч не означава, че математическата култура е ненужна и единствено обременителна за икономиста²⁹. Въпросът опира до начина, полето и мащаба на използване на количествените методи. Различни области на икономиката се поддават с различен успех на математическо третиране. Сферата на непосредственото производство предоставя благодатна почва за преки количествени анализи (изследване на операциите). Изучаването на потребителското търсене също се поддава на математическо третиране, доколкото целите на отделния потребител могат относително приемливо да се формулират. Финансовите пазари предлагат оправдани предизвикателства към по-широкото използване на математически

²⁵ **Дж. Кейнс** – Обща теория на заестостта, лихвата и парите. Изд. “Христо Ботев”, София, 1993, 341-342 с. Вж също **Т. Бухолц** – Живи идеи от мъртви икономисти. Изд. “Христо Ботев”, София, 1993, 178 с.; **В. Леонтиев** – Есета ..., цит. съч., 36 с.

²⁶ **Ф. Хайек** – Фаталната ..., цит. съч., 134 с. Също на Ф. Хайек се приписват думите, че *“...е недопустимо един икономист да заимства даден метод само заради успеха му в друга област ...”* (цитира се по: **Й. Шумпетер** – История ..., т. I, цит. съч., 77 с.)

²⁷ Цитира се по: **Я. Корнай** – Направленията в социалните науки: Разделение или сътрудничество. “Икономическа мисъл”, №5, 2007, 93 с.

²⁸ **Н. Мински** – John Maynard Keynes, цит. съч., 9 с.

²⁹ **В. Ойкен** заключава, че *“...същността или понятието за икономика не изключва мисленето в количествени показатели, а даже го прави необходимо”* (**В. Ойкен** – Основи ..., цит. съч., 356 с.).

апарат. Там и статистиката е много по-богата, а и честотата на данните е възможно най-добра. Всякакви задачи за разпределение на ограничени ресурси също са добро поле за приложение на различен по вид математически инструментариум. Формализацията и различните видове математически техники са особено полезни при конструирането на разнообразни аналитични (за разлика от чисто статистически) икономически измерители. При макроикономическите анализи и предвиждания обаче въпросът стои по-различно.

За пълнота следва да се отбележи, че **икономическата мисъл познава алтернативни виждания**. Американският икономист от началото на XX в. У. Мичъл се оценява като представител на антитеоретичното направление. Той критикува изграждането на сложни теоретични икономически модели и обяснения на икономическата реалност и предлага да се заложи на прякото наблюдение, което *“...не се основава на предварително съставени мнения и в частност защитава пълното измерване на наблюдаваните факти”*. Тази позиция дава тласък за развитието на т.нар. *дескриптивната икономическа статистика*³⁰.

Поради изказаните вече съображения привличането на комплициран математически апарат не е в състояние да подобри прогнозите. Наред с всички останали затруднения комплицираният математически апарат замъглява процеса на формиране на крайния резултат и внася определена доза мистицизъм (компютърът така казва?!). В действителност какъвто и методически апарат да се използва, конкретната прогноза е винаги персонална, а не безлична (компютърна). Респективно и отговорността (колкото и условна да е тя) е отново персонална. Макроикономическите проекции винаги носят отпечатъка на субективния фактор, те са продукт на човека, въпреки че качествата на методическия апарат далеч не са за пренебрегване. Използвайки една и съща техника и апарат различни специалисти могат да конструират различаващи се прогнози. Различията са следствие от заложените теоретични концепции и хипотези, както и от степента на специализирана подготовка на авторския колектив.

В съвременния свят икономистът изследовател трябва да съумее да съчетава в себе си две противоположни тенденции. От една страна все повече и повече е необходима специализация в дадената област, която да позволи постигането на значими резултати. По думите на М. Вебер *“човек ... би могъл да постигне нещо наистина завършено в научната област само в случай на най-строга специализация”*³¹. От друга страна преплитането на различни по характер манталитети и дейности изисква притежаването на значително по-общ поглед и разбиране на явленията. Следвайки Ф. Хайек, трябва да се съгласим, че *“...никой не може да бъде добър икономист, ако е само икономист”*³².

Инструментите на икономическия анализ и проектиране са разнообразни и нерядко – заимствани от други науки. Количествените методи се очертават като задължителен елемент в арсенала на икономиста-изследовател. Икономи-

³⁰ Цитира се по: В. Леонтиев – Есета ..., цит. съч., 67 с.

³¹ М. Вебер – Науката като призвание. В: “Макс Вебер: Ученият и политикът”. Friedrich Naumann Stiftung, 1993, София, 111 с.

³² Цитира се по: М. McCarty – The Nobel Laureates. McGraw-Hill, 2000, 367 с.

ческата наука обаче не се нуждае от прекалена математизация. Подобно увлечение загърбва основни въпроси на науката, чиято крайна цел е изучаването на човека и човешкото целенасочено поведение. Наблюдаваната злоупотреба с математизацията (там, където и доколкото я има) засилва неоправдано абстракцията в икономическата наука и в крайна сметка я откъсва от основното ѝ предназначение – да служи на икономическата политика.

В съвременната специализирана литература с подчертан уклон към силна математизация се открояват моделите, следващи теоретичното направление на т.нар. *реален бизнес цикъл*. Те се включват в обособен клас модели под общото название *динамични стохастични модели на общото равновесие*³³. Съществува предложение за модел на българската икономика от посочения клас, който е добра основа за размишления. Предложението е на Й. Блесинг³⁴.

Конкретната идея тук е да се акцентира върху определени особености на предложения модел, които хвърлят сянка върху възможностите за ефективното му използване.

В цитирания модел на Й. Блесинг за българската икономика авторът е принуден да използва и да калибрира 27 показателя (28 с.) във вид на коефициенти, еластичности и/или относителни величини, много от които с неособено ясно съдържание, нееднозначна интерпретация и проблематична устойчивост³⁵. Авторът се позовава на оценки, извършени в десетина литературни източника по различен повод и за различни икономики, както и на свои собствени експертни оценки. При тези входни предположения се оценяват динамични особености на българската икономика. Въпроси, които изникват и които остават без отговор, са примерно от следния вид:

- (1) Доколко оценки на други автори за други икономики са приемливи за българската икономика за конкретния период?
- (2) Как може да се интерпретира конкретна промяна на отделно взет коефициент, какво предполага подобна промяна като макроикономическа политика или поведенска функция?
- (3) Доколко са чувствителни крайните резултати от изменения в отделни коефициенти?
- (4) Доколко съществува и се отчита възможността за изменение на входните показатели не поединично, а в пакет?
- (5) Доколко са устойчиви използваният тип коефициенти?

При посочената специфика се затруднява осмислянето на причинно-следствените връзки и съдържателното обхващане на процеса на проектиране. Комбинират се отделни входни числа, но зависимостта на резултата от отделни входни параметри остава мъглява.

³³ Dynamic Stochastic General Equilibrium (DSGE) Model. Пълна представа за теорията и конкретния вид модели може да се придобие от **S. Rebelo** – Real Business Cycle Models: Past, Present and Future. “The Scandinavian Journal of Economics” Vol. 107, Iss. 2, June 2005, 217-238 с.

³⁴ **J. Blessing** - The Bulgarian Economy on Its Way to the EMU: Economic Policy Results from a Small-scale Dynamic Stochastic General Equilibrium Framework. BNB, DP 60, 2007.

³⁵ Калибриране – оценка на параметри при използване на комбинация между макроикономическа статистика и допълнителна информация, примерно от микроикономически наблюдения и оценки или различни видове международни сравнения.

Препоръчителният подход при формирането на комплексния методически инструментариум е използването на относително компактни поведенски функции, при отказ от претенции за максимална обхватност във вид на формално изразени функционални зависимости. При всички случаи изпълнението на идентификационните и дефиниционни икономически равенства е задължително, докато поведенските параметри и уравнения търпят по-свободна и експертна преценка. Техническото изработване на отделните варианти следва да не е времеемко, като се предостави възможност на изследователя да концентрира вниманието си изключително върху адекватността, допустимостта и приемливостта на резултата, т.е. върху същностните характеристики на проекциите. Методическият апарат трябва да бъде в състояние да изработва (имитира) различни възможни и вероятни комбинации на макроикономически параметри, а крайната оценка на приемливостта на отделните варианти, както и на възникването на потенциално социално-икономическо напрежение, е в компетенциите на икономиста-изследовател.

Възможността на изследователя *да си поиграе* с конкретен формален математически инструментариум в реално време, както и дори да извършва самостоятелно многочислени тривиални пресмятания, му позволява да култивира в себе си това толкова необходимото чувство за характера на взаимодействията и силата на взаимозависимостите. М. Вебер формулира постигнатото като своеобразно *хрумване*, което по никакъв начин *“... не може да бъде изтръгнато със сила”*³⁶. То изисква много упорита работа, далеч не винаги се получава, но стои в основата на изработването на собствена научна позиция

Както практиката показва, една от най-важните функции на моделирането и проектирането е образователната, т.е. възможността за разбиране и осмисляне на икономическите взаимодействия в процес на своеобразна игра с модела (инструмента). Проиграването на различни варианти на икономическо развитие в реално време (много от които могат да останат като екзотични и невероятни) предоставя неповторимата стендова възможност за проследяване на многообразието от комбинации на политики и техните ефекти и паралелно с това – за материализация на теоретични постановки³⁷.

³⁶ М. Вебер – Науката като ..., цит. съч., 112 с.

³⁷ Популярният в средите, свързани с моделирането и проектирането на икономическата динамика и структури, американски учен Кл. Алмон признава, че *“... почти всичко, което знам за това как икономиката работи, съм научил чрез игра с модели... Да, аз мисля, че най-добрият начин за повишаване на равнището на разбиране на обществото за това как икономиката работи, е играта с модели. Качеството на прилаганата икономическа политика зависи от степента на това разбиране”* (Almon C. – The Craft of Economic Modeling. Part I. 5th edition, vi с.). През 80-те години на XXв. в Института за приложни системни анализи във Виена, Кл. Алмон разработи и приложи на практика модела INFORUM.

4. ОСОБЕНОСТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКОТО ПРОЕКТИРАНЕ

Макроикономическото моделиране и стремежът за проектиране на макроикономическата динамика и макроикономическите структури имат дълга и достатъчно богата история. Икономиката изобилства от количествени показатели, които са добра предпоставка за търсене на статистически и иконометрични зависимости. Нещо повече, те изкушават изследователя да възприема икономическото развитие предимно като изменение на обеми и структури и да се приплъзне по чисто технократската плоскост на механичното обяснение и екстраполиране на икономическата динамика.

Необходимостта от моделирането на икономическите процеси е свързана с основни функции на икономическата теория:

- (1) Да обяснява и осмисля наблюдаваните икономически процеси, т.е. какво и защо се е случило, какви са мотивите и двигателите на фиксираните промени в икономическите параметри и съотношения;
- (2) Да изработва конкретни препоръки за формиране на макроикономически управленски въздействия с оглед насочване на икономиката към предпочитана траектория или пък към потушаване на евентуални негативни ефекти от промени в екзогенни за националната икономика показатели.

Проектирането на социално-икономическото развитие на страната в перспектива е дейност с богати и разнообразни възможности, от една страна, и задачи, от друга. В специалната литература съществуват различни спецификации на функциите на проектирането (прогнозирането) на макроикономическо равнище при пазарни условия, които се различават в отделни нюанси³⁸. Най-общо лицето, вземащо решение на макроикономическо равнище, се нуждае от три вида прогнози за:

- (1) Екзогенните промени в обкръжаващата среда;
- (2) Промените в социалните предпочитания;
- (3) Последствията от възприемането на конкретно управляващо въздействие.

Първият вид прогнози се отнасят преди всичко до промените в по-глобален план, засягащи политическите и икономическите взаимоотношения между отделни страни или крупни икономически формирования.

Икономическата практика показва и икономическата теория обобщава, че вътрешната икономическа динамика е свързаната пряко и корелира с външното търсене на местна продукция. Високите темпове на прираст на производството в основните търговски партньори „изсмуква“ и ускорява вътрешното производство. Обратно, евентуалната икономическа рецесия в страните от икономическата среда, в която функционира местната икономика, потиска местното производство. В условията на глобализация на търговските и икономическите връзки съществува определено преливане на ефекти, което следва да се отчете при проектирането на икономическата динамика.

Абсолютизирането обаче не е подходящо. Ярък антипример е различието в тем-

³⁸ **O. Helmer** - The Utility of Long-Term Forecasting. In: „Forecasting”, TIMS Studies in the Management Sciences, vol. 12. *NHPC*, 1979, 147 с.; **Л. Йохансен** – Очерки ..., цит. съч.; **В. Леонтиев** - Есета ..., цит. съч., гл. 20.

повете на прираст на БВП в новоприетите страни в ЕС от ЦИЕ, от една страна, и на ЕС на 15-те, от друга. Новите 12 сателитни страни-членки на ЕС от 2004 г. насам задълбочават търговските си и икономически връзки със страните от Западна Европа, което е предпоставка за засилване на взаимната икономическа зависимост (в динамичен контекст), но въпреки това страните от ЦИЕ съумяват да поддържат значително по-високи темпове на икономически просперитет в сравнение със старите страни-членки на ЕС. Обяснението е в разгръщането на социално-икономическите възможности и потенциал на страните от ЦИЕ, в основата на което стои премахването на препятствията пред индивидуалната икономическа свобода.

Все по-пълното преплитане на търговските и икономическите взаимодействия прави отделните страни зависими от световната финансово-икономическа конюнктура. Зависимостта е по линия на промени най-вече в лихвените равнища като следствие от провеждана от световни централни банки монетарна политика, свързана с регулирането на финансово-икономическите процеси в локален и глобален контекст. Като своеобразно малко зъбно колело малките и периферни страни инкасираят глобалните управленски въздействия, като ги асимилират и реагират нерядко значително по-чувствително. Подобен тип въздействия ще се засилват паралелно с процеса на развитие на вътрешните финансови и капиталови пазари и вписването им в глобализиращия се свят.

Почти перманентен актуален проблем за страната е енергийната ѝ зависимост от външни доставчици. България е бедна на енергийни ресурси страна, което предполага удовлетворяване на вътрешните енергийни потребности от вносни първични енергоносители. Проблемът се задълбочава при отсъствие на алтернативни варианти за внос. Тогава страната се свързва еднопосочно с конкретен вносител, което е реална предпоставка за периодично възникване на напрежение, изразявано във вид на конкретни междудържавни внушения или дори и на по-активни форми на натиск. Проекциите в тази област могат да очертаят възможните варианти на междудържавно коопериране, както и на промени във външнополитическите акценти с пряко въздействие върху формирането на макроикономическата политика.

Вторият вид прогнози засягат възможните промени в социалната сфера. Историята на общественото развитие е свързано със систематично и последователно изменение на обществените предпочитания. Рязкото интензифициране на контактите между различни социални групи и териториално обособени общества допринася за тясно преплитане и силна взаимозависимост на предпочитания, манталитет, начин на живот. Поддържането на типично национални модели на потребление се затруднява, изискванията се повишават, задоволяването на интересите изостава. Струпването на компактни маси население в големите градове поставя проблеми за транспорта, обслужването, удовлетворяването на културни, физиологични и спортни потребности. Желанията на отделния индивид, които в крайна сметка са елемент на обществените предпочитания, търпят изменения, които пък са в тясна връзка с непосредственото икономическо развитие.

Към този вид прогнози се отнасят и предвижданията за *“търпимостта”* на обществото към замърсяване на околната среда, избор между икономическо благополучие и предпочитан тип обществен живот и т.н. В една или друга степен дискути-

раните особености влияят върху структурата на потреблението, респ. върху структурата на производството.

Третият вид прогнози представляват сърцевината на количествените предвиждания. Макроикономическото управление притежава инструменти за въздействие върху протичането на икономическите процеси, които то използва съобразно системата от обществени предпочитания. Сложността на икономическата система и елементите на неопределеност нарушават детерминираността. Прогнозите са предназначени да очертаят възможното и вероятно развитие като следствие от възприети решения.

Макроикономическите прогнози и проекции не следва да се възприемат като безусловни. Те нямат характер на отгатване на бъдещето и в този смисъл се различават съществено от (примерно) технологичните прогнози. Тяхното предназначение е да култивират определен усет и разбиране за конкретното протичане на икономическите процеси, да подпомогнат изследователя и управленеца *да почувства* икономиката. Стремежът е да се открият определени *тесни места*, да се предвиди появата и зараждането на социално-икономически напрежения, да се подготвят икономическите агенти за предприемани в бъдеще необходими управленски решения (прозрачност).

При всички случаи макроикономическите прогнози представят условни предвиждания – в смисъл на последствие от възприемането на една или друга макроикономическа политика, или от определено екзогенно влияние (например на динамика на външните енергийни цени, на основните валутни курсове и др. п.), т.е. те изучават проблеми от вида *“какво – ако”*. Условността се изразява и в промяната на макроикономическите параметри в момента, когато се внедрява конкретно управленско решение. Икономиката променя конфигурацията си и реакцията на икономическите агенти оформя нова действителност. Последното в икономическата теория е известно като *“критиката на Лукас”* и по-специално, че *“...икономическото поведение ще се промени в отговор на промяната в икономическата политика”*³⁹. Подобен вид промяна предполага и изисква промяна и в методологията на макроикономическото проектиране в съзвучие с парадокса на икономическото мислене.

Условността на прогнозите и проекциите налага периодичната им актуализация. Със сбъдването на прогнозираните събития се променя обкръжаващата среда, икономиката попада при по-различни условия, които вече предполагат преоглеждане на първоначалните хипотези. *“Смущения”* в прогнозите настъпват и поради недобре и непълно отчетени условия, непредвидени събития, както и поради несъвършенството на използвания методически инструментариум. Неудовлетворителното качество на статистиката също съдейства за неточно проектиране на последствията.

Подобен вид прогнози в съвременния свят се извършват периодично (твърде често два пъти в годината) от всички международни финансови организации, както и от почти всички правителства. Формирането на бюджетните пропорции на национално равнище задължително се съпровожда с опит за по-отдалечен поглед в средносрочна перспектива. Прогнозите се отклоняват от реалната действителност и не-

³⁹ Цитира се по: S. Pressman – Fifty Major Economists. Routledge, 1999, 195 с.

прекъснато се коригират. Въпреки това обаче интересът към тях не спада, те са търсени и очаквани от специалистите.

По своя характер икономическите проекции отговарят на въпроса по какъв начин може да се очаква да се развиват процесите, какви структури ще се формират при условие, че екзогенните параметри се променят по определен начин, от една страна, и как и доколко макроикономическото управление ще се придържа към определена стратегия, от друга. Те очертават възникващи и развиващи се различни по характер напрежения в икономиката, които би следвало да се отчитат като особености на конкретния тип развитие. Задача на макроикономическото управление е да оцени тези последици и при неприемливи очаквания да промени параметрите на управление. С промяната на параметрите първоначално съставената прогноза престава да бъде адекватна. Тя е свършила своята задача и умира.

Икономическите прогнози достигат до адресата си, ако макроикономическото управление се съобрази с тях. Парадоксално е, но сбъдването на конкретна икономическа прогноза все още не е атестат за високото му качество. То показва, че макроикономическото управление не се е съобщило с него, или не е запознато с него, или в най-добрия случай – че това е искало да постигне. Последният случай съответства на официалните правителствени прогнози. В първите два случая икономическите прогнози са останали извън ползването на макроикономическото управление.

Спецификата на макроикономическото прогнозиране е осъзната в специализираната литература още през 80-те години на XX в., макар че нерядко се наблюдават очаквания и дори изисквания за формирането на безусловни макроикономически прогнози (много повече като инерция от широко разпространения смисъл на думата *прогноза*). Говорейки за опита на Норвегия през втората половина на XX в. в областта на макроикономическото прогнозиране и програмиране, Л. Йохансен изрично посочва, че “...целта на такива проекции (макроикономически – б. а.) е изучаване на последиците от едни или други хипотези, а не описване на най-вероятните тенденции на развитието”. Авторът обръща внимание на особеностите на социалните системи, при които прогнозите могат да окажат влияние върху очакванията на населението и икономическите агенти и да променят функционирането на конкретните процеси. Следователно, “...прогнозата може да съдейства за изменение на динамиката на самите прогнозируеми величини”⁴⁰.

Сходимостта на прогнози, от една страна, и на реалност, от друга, е индикатор за степента на нашето знание за характера и същността на икономическите взаимодействия, както и за силата на евентуалните вътрешни или външни шокови въздействия. Икономическата теория е призвана да обяснява икономическите реалности и (по думите на А. Маршал) да бъде инструмент за откриване на нови истини⁴¹. Явното и неявно внедряване на определени принципни теоретични концепции за връзките и зависимостите в икономиката стои в основата на количествените проекции. М. Фридман отива още по-далеч, като твърди, че “...няма никакво значение,

⁴⁰ Л. Йохансен – Очерки ..., цит. съч., 153-154 с.

⁴¹ Цитира се по: П. Кругман – Завръщането на икономиката на депресията и кризата от 2008 г.. Изд. “Изток-Запад”, София, 2009, 76 с.

дали предположенията в основата на икономиката са реалистични или не”. Важното е “... дали тези предположения водят до ползотворни предложения, които могат да бъдат проверени емпирично, и по този начин да се демонстрира дали те са валидни или не”. Истинската проверка за верността и адекватността на една теория е степента, в която тя е способна да предсказва бъдещето, а в допълнение една силна (мощна) теория трябва да предлага достатъчно прости и приемливи обяснения⁴².

Прогнозните разчети и тяхната съпоставка с реалността се превръщат в инструмент за оценка на правилността на изходните теоретични концепции. Толкова повече, че вградените изходни предпоставки твърде често се препокриват с последствията от тяхното приемане. П. Самюелсън показва, че “...разликата между предположения и предвиждания никога не е особено ясна; това, което се залага като предположение, и това, което се оценява като следствие от възприемането на дадено предположение, е твърде произволно”. Анализирайки хипотезите, залегнали в основата на производствените функции, Р.Дорфман, П.Самюелсън и Р.Солоу подчертават, че “...може би икономистите нямаше да възприемат навика да правят тези предположения толкова свободно, ако си даваха сметка какво и колко много те предполагат”⁴³.

В този случай, както и при много други в икономическите (а и при статистическите) изследвания, негативните твърдения са с по-голяма сила и могат да бъдат направени с по-голяма увереност, отколкото позитивните. На тази особеност обръща внимание М. Фридман, като подчертава, че фактите и действителността никога не могат да *докажат* (к. МФ) дадена икономическа хипотеза или теория. Те могат само да не съумеят да я отхвърлят⁴⁴. В това отношение съществува пряка аналогия със същността на статистическите критерии за проверка на заложи хипотези –

⁴² Цитира се по: Р. Гилпин – Глобална политикономия. Изд. “Д.Яков”, С., 2003, 82-83 с.; J. Rowe – A Legacy of Model Elegance. “Finance and Development”, June 2008, 6 с.; Т. Бухолц – Живи идеи ..., цит. съч., 272 с.

Малко пресилено Ил. Балабанов (Глобалните проблеми на съвременността и методологията на К. Маркс. “Икономическа мисъл”, № 5, 2008, 18 с.) чрез остроумно приведени логически умозаключения се стреми да покаже, че в мисловните конструкции на К. Маркс се предпоставя, че критерият за адекватност на дадена теоретична система е “... достоверно предвиждане на по-нататъшните изменения и в същността, и в конкретните ѝ форми на проявление”. В действителност обаче задачата на К. Маркс е била да аргументира “неизбежния” (според КМ) преход от капиталистическа към социалистическа организация на обществото, а съвсем не оценка на адекватността на дадена теоретична конструкция. В противен случай той би следвало да обяви икономическата теория на А. Смит за тотално погрешна, но той не го прави.

Ортодоксалните марксисти четат трудовете на К. Маркс така, както фанатизираните християни четат библията – там трябва да бъде казано всичко и нищо, което е казано там, не може да бъде погрешно. Библията не познава своя автор, но К.Маркс е човек и нищо човешко не му е чуждо. Митологизирането на К. Маркс и култът към неговата личност допринасят повече вреда на марксистките идеи, отколкото полза. Както и присъщата на крайните марксисти войнственост и агресивност при защитата и налагането на марксистките идеи и постановки. Вероятно дори без да го осъзнават, догматичните марксисти се стремят с К. Маркс да сложат точка на развитието на икономическата теория, което е категорично неприемливо от всякаква гледна точка изобщо.

⁴³ S. Pressman – Fifty ..., цит. съч., 163 с.; R.Dorfman, P.Samuelson, R.Solow – Linear Programming and Economic Analysis. Dover Publications Inc., 1958, 203 с.

⁴⁴ M. Friedman – Essays ..., цит. съч., 9 с.

тяхната сила е в изработването на основания за отхвърляне на дадена хипотеза, като хипотезата се приема тогава, когато тя не може да се отхвърли.

От подобно по характер осмисляне се нуждаят и икономическите закономерности и закони, на които не рядко се приписва абсолютна по значимост сила. Принципите за ефективно стопанисване и управление на икономиката са доказали своята непреходност, но конкретните им проявления са достатъчно многообразни. По своята същност различни типове установени както количествени, така дори и качествени връзки и взаимодействия в икономиката не биха могли да бъдат формулирани като статични закономерности, доколкото човешкият свят, включително и най-вече научно-техническата и технологичната среда, притежават постоянна и дори ускоряваща се динамичност. Една от нетривиалните особености на икономическото проектиране е оценката на различните по характер модификации на човешките взаимоотношения в контекста на социално-икономическото развитие.

5. МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ ОПТИМУМ

Някак естествено продължението на процеса на макроикономическо проектиране (планиране?!) се свързва с търсенето на най-добрата управленска комбинация, на оптимума в икономическото развитие. Толкова повече, че все още продължаваме да носим инерцията от недавното ни минало, от усилията за материализиране на т. нар. *Теория за оптимално планиране и управление на народното стопанство*. Както удачно се изразява Дж. М. Кейнс преди повече от 70 години, *“трудността се крие не в новите идеи, а в освобождаването от старите, които ... са проникнали във всяко кътче на нашия мозък”*. В по-ново време И. Лакатос подчертава, че учените са *“твърдоглави”* хора, в смисъл че не се отказват бързо и лесно (а понякога изобщо не се отказват) от веднаж приети вярвания, идеи, кредо, т.е. не са в състояние да осмислят нова аргументация вследствие на чисто човешки качества. А П. Кругман заключава, че *“... единствените значими структурни прегради пред постигането на общ просперитет са старомодните доктрини, които задръстват умовете на хората”*⁴⁵.

Ил. Балабанов, например, предлага активното участие на държавните институции при определяне на *оптималната икономическа траектория* (к. а.), която по-нататък (се предполага!) би трябвало безалтернативно да се следва⁴⁶. Като убеден марксист той видимо търси опора в К. Маркс и я намира в цитирано твърдение, че равнищата на развитие на производителните сили *“могат да се установят с точността на природните науки”*, което е предпоставка за *“... формализиране на цялата система от икономически и социални закони, единствено върху чиято основа може да се обясни досегашното и да се предвижда по-нататъшното обществено*

⁴⁵ Дж. М. Кейнс – *Обща теория ...*, цит. съч., 10 с.; **Нови** хоризонти в икономиката. Под ред. на М.Шенберг, Л.Рамратан. Акад.изд. *“Проф. Марин Дринов”*, София, 23 с. П. Кругман – *Завръщането на икономиката ...*, цит.съч., 195 с.

⁴⁶ *“...разкриване от съответните държавни институции на относително най-добрата сред потенциалните алтернативи на национално развитие, т.е. на оптималната му траектория”* (Ил. Балабанов – *Инвестиционният вакуум – причини и изход*. Изд. *“Марин Дринов”*, София, 2002, 90 с.).

развитие”⁴⁷. Такъв тип твърдение е илюстрация на една от основните погрешни преценки в цялостната схема на К. Маркс – твърдата вяра, че съществува обреченост в динамиката на социално-икономическите процеси, която позволява тяхното безпогрешно технократско проектиране, програмиране и целево насочване.

Ил. Балабанов е изразител на позицията на немалък кръг от икономисти у нас, които считат, че икономическата наука е длъжна еднозначно да оценява (да обяснява) случващото се в социално-икономическия живот и да предлага единствени по своята същност предписания за прогресивното му перспективно развитие. Той констатира, че *“... нарастващото усложняване на съвременната общественно-икономическа действителност”* е причина за *“... различията не само в определени-ята, но и в свързаните с тях същностни интерпретации на обективните промени”*, както и че същите тези различия достигат *“... до взаимноизключващи се концептуални тълкувания”*. Това разнообразие на виждания се оценява негативно от Ил. Балабанов, а основната причина за неговото съществуване се търси във *“... все още незадоволителни от методологическа, теоретична и практико-приложна гледна точка резултати на изследванията, насочени към изясняване и достоверно обяснение на промените”*⁴⁸.

Многовековната световна практика обаче е категорична – икономическата наука никога не е била в състояние да предлага безспорни и еднозначни тълкувания и обяснения на реалните процеси. Във времето и пространството са надделявали едни или други позиции и теоретични концепции, които на свой ред са били заменени от нови такива. Икономическата наука никога няма да бъде природна наука в смисъл на точност и безалтернативност на обяснения и тълкувания. Човекът е нещо, което е качествено различно от атомите в молекулата, и закономерностите в неговото поведение са само с преобладаваща (а не абсолютна!) определеност. Аналитикът следва да приеме безалтернативността на съществуващото разнообразие и в рамките на това многообразие да се самоопредели, а не да се опитва да *“обхване необхватното”* (по думите на К. Прудков).

В действителност става въпрос за дедуктивното и индуктивното начало в икономическия анализ и икономическото проектиране. Икономическата дедукция, която се свързва по естествен начин с нормативния подход в икономическата политика, изгражда една красива, почти аксиоматична картина на социално-икономическо битие, която е безусловно полезна за вникване в същността на икономическите взаимодействия, но все пак е с ограничени сила и полезност. Р. Коус нарича дедуктивната икономическа теория *“икономикс за черна дъска”*⁴⁹, като визира нейната логическа строгост и последователност, както и кабинетната ѝ полезност. Животът обаче е непокорен и индуктивната теория, която стъпва на конкретни наблюдения, се стреми да намери възможно най-удачно обяснение на случващото се и на тази основа да проектира социално-икономическото развитие и да отвоюва все по-големи пространства в икономическото мислене.

Съществуването на еднозначен народностопански критерия за оптималност екс-

⁴⁷ Ил. Балабанов – Глобалните ..., цит. съч., 23, 31 с.

⁴⁸ Ил. Балабанов – Глобалните ..., цит. съч., 5 с.

⁴⁹ Цитира се по: М. McCarty – The Nobel ..., цит. съч., 366 с.

плицитно приема или (1) претенции на макроикономическото управление да реши вместо гражданите на страната какво е добро за тях самите, поради което то го формулира (народностопанския критерий за оптималност) и го съблюдава, или (2) възможност за еднопосочно интегриране на индивидуалните критерии за оптималност. И двете възможности са доказано нереалистични⁵⁰.

Хипотезата за съществуването на народностопански оптимум предполага конструирането на пътища за неговото определяне и по-нататъшната му реализация. Определянето му се отнежда на математическото програмиране, а реализацията му опира до народностопанското планиране. Икономистите с “леви” разбирания не съумяват да открият приемлива алтернатива на подобен вид макроикономическо управление, толкова повече, че ангажираността с непосредственото социалистическо минало неизменно оставя явни или неявни следи. В търсене на подходящ термин, който все пак да се разграничава от неудачната дългогодишна практика на централизираното управление, В.Манов го нарича “национално планиране”, а използва и различни словесни модификации като “стратегическо планиране”, “проект за развитие”, или “национална стратегия”. Думата “стратегия” се включва трайно в партийната лексика и регулярно се изрича на различни по характер партийни форуми с разнообразни идеологически разцветки. В проекта за нова програма на БСП например, представена на 47-мия конгрес на БСП (17.11.2008 г.) се изразява убеждението, че “...поддържането на изпреварващи темпове на растеж и постигането на ускорен ръст на доходите са възможни само ако силните пазарни стимули и финансовата стабилност бъдат съчетани с **нова политика на стратегическо прогнозиране, програмиране и индикативно планиране** (курсив на документа) на държавно равнище”⁵¹. От там нататък се оставя на читателя да запълни самостоятелно курсивираната политика.

Независимо от прекрасно формулираните пожелателни характеристики на “националното планиране” обаче въпросът за неговата същност остава открит⁵². Следвайки А.Смит трябва да се съгласим, че “... трябва във всички случаи да държим сметка за същността на нещата, без да обръщаме внимание на думите”⁵³. Всяко макроикономическо управление във всяка икономика (без изключение) изработва

⁵⁰ Детайлен и прецизен анализ на теориите за публичния избор може да се намери в С. Коева – Икономика на политиката. “Публичният избор” – икономическата теория на демокрацията. Изд. “Степно”, Варна, 2009.

⁵¹ Цитира се по страницата на БСП в Интернет.

⁵² В. Манов – Реформи в пост-социалистическом обществе. Опыт Болгарии. Изд. “Экономика”, Москва, 2000, т.4.3.2. Приведената характеристика на “националното планиране” е пример на красива, но нищо незначеща фразеология: “Националното планиране – това е безкрайно отговорен и тежък умствен процес, това е преди всичко мислене, величествен познавателен процес, насочен към анатомията и физиологията на икономическата система, към нейната структура и нейните свойства, процес на логиката и тенденциите на развитието на тази система, логиката и тенденциите на развитие на човека от по-ниските към по-високите етажи на цивилизованост, логиката в развитието на творчеството, потребностите и интересите на човека, логиката на взаимната трансформация на икономиката в политика и социология и на политиката и социологията в икономиката, трансформация на културата в икономика и обратно” (146 с.).

⁵³ А. Смит – Богатството на народите. Изследване на неговата природа и причини. Партиздат, София, 1983, 506 с.

свое собствено виждане за перспективното развитие на икономиката, което се материализира в структурите на държавния бюджет. Законът за устройството на държавния бюджет у нас (в сила от 1996 г.) например изисква формирането на тригодишна макроикономическа прогноза, която по същество е средногодишна проекция и план за развитие. Негова съществена особеност е, че той подлежи на ежегодна корекция в съответствие с вижданията и разбиранията на управляващото мнозинство като еманация на народната воля.

В. Манов обаче пледира за по-друг план. Целеполагането в неговата схема, разбира се, следва да предшества плановата процедура и то обхваща дългосрочен период от „... 15-20 години“. Подобен тип целева план-програма бе формулирана и приета от VIII конгрес на Българската комунистическа партия (1963 г.) във вид на *“Директиви за развитието на Народна Република България за периода 1961-1980 г.”*. Тя изигра своята идеологическа роля, но отчетът за нейното изпълнение (неизпълнение), както и евентуалните поуки от опита, се оказаха безинтересни за макроикономическото управление на страната⁵⁴.

Кой и от какви позиции ще определя тези дългосрочни цели и в каква степен на агрегация – В. Манов не уточнява. Презумпцията обаче е, че те ще се приемат с обществен консенсус. Въпреки че в това отношение практиката е безкомпромисна – обществен консенсус за икономическото развитие не е възможно да се постигне⁵⁵.

Заиграването с подобен тип неясни и размити идеи стои в основата на формулирането (или на желанието за формулиране) на различни по характер народностопански стратегии за развитие (предполага се дългосрочни). Тук се опира до оценка на възможностите и функциите, които следва да изпълнява съвременната държава в икономическата област. Едно е да се създават трайни и дългосрочно действащи предпоставки за повишаване на качеството на образованието или на здравеопазването, съвсем по различно е да се говори за отраслови приоритети и за централизирано бюджетно стимулиране на конкретни отраслови направления. Държавата следва да създава правилата на играта (институциите), а частните предприемачи ще са тези, които ще разработват отделни ниши в икономическата структура, ще поемат съответните рискове и ще понесат последствията – както позитивни, така и негативни⁵⁶.

⁵⁴ Дългосрочната целева план-програма на БКП е публикувана в: Директиви на Осмия конгрес на БКП за развитието на НРБ за периода 1961-1980 г. В сб.: *“Осми конгрес на БКП (стенографски протокол)”*, част III, София, 1963. Предпазлива критика на изпълнението на програмата е направена в Г. Минасян – Макроикономически и отраслови пропорции и взаимодействия. Дисертация за получаване на научната степен *“Доктор на икономическите науки”*, София, 1987, 229-230 с.

⁵⁵ Управлението *“... е такава дейност, в резултат на която трябва да бъдат приети такива решения днес, които биха привели до такива последствия и резултати утре, с които биха били съгласни (или от които биха били доволни) гражданите на страната”* (В. Манов – Реформи ..., цит. съч., 99 с.; вж също 298 с.).

⁵⁶ Н. Неновски изразява сходна позиция. Неговият отговор на въпрос на интервюиращия: *“Докога няма да имаме ясна и приложена в действие Национална стратегия за икономическо развитие?”* е, че не е *“... сигурен дали е нужно и полезно да има такава категорична стратегия. Нима може да имаш стратегия за нещо, чието поведение не контролираш? Виждам такава стратегия повече като набор от правила за поведение – например да не се прави дефицит, да не се трупа дълг, да се плащат данъците и т.н., отколкото като това, кой сектор да се развива и къде да се инвестира.*

Идеята за макроикономическа оптимизация до голяма степен е резултат от механично прехвърляне на оптимизационни постановки в микроикономиката на макроикономическо равнище. Любими примери на привържениците на националното целеполагане и на *“националното планиране”* са постиженията при изработването на атомната бомба, или при кацането на човек на луната. Стимул за налагане на представите за макроикономическа оптимизация дадоха и възможностите на математическото програмиране, както и бурното развитие на електронно-изчислителната техника. Инвестиционните проекти се нуждаят задължително от перспективен поглед и са обект на оптимизационни процедури, но там става въпрос за оценка на инвестиционен риск и поемане на определен риск от субективния фактор с всички произтичащи от това позитивни и негативни ефекти. Изработване на дългосрочно виждане е необходимо и при проектиране на производства с многогодишно действие, като например енергийни предприятия (атомни електроцентрали), чиито срок на действие е 30-50 години. При тези случаи предприемчивостта на субективния фактор е движещият мотив и всякакъв риск се поема от предприемача. Докато обаче на микроикономическо равнище поведенските модели се свързват с относително ясно изразени и приемливи постулати като мотивация за прилагания вид дейност, то функциите и целите на държавното управление остават недостатъчно ясно и нееднозначно дефинирани. Толкова повече, когато се смесват типично индивидуални оценки и цели на управленския елит, от една страна, с изисквания и предпоставки за обществен прогрес, от друга. Не на последно място следва да се отчетат и исторически сложилите се нагласи, формирани в дълги десетилетия на централизирано управление⁵⁷.

На пръв поглед всичко изглежда нормално, напълно логично е да се търси най-добрата политика в перспектива. Но достигането до т.нар. *най-добра макроикономическа политика* предполага, *първо*, формализиране и операционализиране на критерия, конкретизиране на целите на икономическото развитие, и *второ*, уточняване на концепцията за макроикономическо управление. И тук нещата започват да се размиват.

На *първо място* въпросът е в това кой и от какви позиции определя целите на икономическото развитие. Обичайният и разпространен отговор е: обществото⁵⁸. В преобладаващия брой случаи формулировката на тези обществени цели е толкова обща и необоснована субективна, че притежава единствено формално и идеологическо звучене. В политическата икономия на социализма, например, бе формулиран т.нар. *основен закон на социализма*, според който производството се извършва *“...в интерес на повишаване на благосъстоянието и на свободното всестранно развитие на асоциацията на трудещите се и на всеки неин член”*⁵⁹. Подобно увлечение по неоперационални, но

Разбира се, с едно изключение. Приоритети трябва бъдат науката, образованието и здравето на хората ...” (Преходът беше борба на интереси, не на идеи. “Икономика”, №3, 2008).

⁵⁷ Като пример на подобно смесване на микроикономическа и макроикономическа проблематика може да се посочи подходът на **О. С. Сухарев** (Институциональная экономика. Теория и политика. Изд. “Наука”, Москва, 2008, 322-328 с.).

⁵⁸ “Промяната е средство за постигане на цели, които обществото си поставя” (**Ив. Ангелов** – Ускорено икономическо развитие – теория и практика. “Икономическа мисъл”, № 1, 2004, 10 с.).

⁵⁹ **В. Медведев, Л. Абалкин** и др. - Политическа икономия. Изд. “Наука и изкуство”, С., 1989, 460 с.

красиво звучащи формулировки, не беше чуждо и за западната икономическа мисъл през 60-те и 70-те години на XX в. М. Интрилигатор например формулира целевата функция на федералното правителство на САЩ като съвкупност от *“...функции на социалното благосъстояние (к. МИ), зависещи от заетостта, производството, покупателната способност на населението, икономическия ръст, цикличните процеси, несправедливото разпределение на доходите”*⁶⁰. Що се касае до конкретното целеполагане на макроравнище, историята категорично потвърждава, че то обслужва групови интереси и красивата фразеология остава без покритие.

Всички трудности на макроикономическото управление щяха безвъзвратно да изчезнат, ако обществото беше в състояние да открие еднозначно своите предпочитания в операционален вид, своя собствен алгоритмизиран критерий за оптималност. Тогава икономическите проблеми щяха да се преодолеят и да се заменят с чисто изчислителни проблеми и процедури. Такава позиция застъпва Евгени Матеев през 70-те и 80-те години на XX в. у нас във връзка с изграждането на т.нар. *Автоматизирана система за управление на народното стопанство*. По-специално *“...съвременните методи и техника на управление дават възможност операциите по координирането и даже по оптимизирането да се сведат в своята основа до алгоритми и да се възложат в преобладаващата си част на машини”*⁶¹. Но и тогава битуват много *“по-земни”* становища и виждания, които оценяват значително повъздържаемо възможностите на т.нар. *оптимално планиране и управление на народното стопанство*⁶². При всички случаи обаче критиката на подобна система от възгледи остава или нечута, или неразбрана, или игнорирана⁶³.

При такава действаща предпоставка обществото щеше да излъчи екип от най-умните глави на нацията, които да определят оптималната икономическа траектория и политика и от там нататък всичко, което би следвало да се направи, би било единствено спазването на оптималните предписания. Такъв консенсус обаче историята не познава някога и някъде да е постиган (освен, разбира се, при тоталитарни режими, т.е. при диктатура). Подобен хипотетичен консенсус означава съществуването на някакъв *единствено правилен път на развитие*, което прави безсмислена самата концепция за избор. Такава беше ситуацията при авторитарното комунистическо управление, при което населението на страната трябваше само да изпълнява т.нар. оптимални (единствено правилни) решения, формулирани от мозъчния тръст на БКП, а не да мисли за евентуална тяхна промяна. Наличието на разнообразни варианти и виждания за перспективната икономическа политика оправдава съществуването на различни програми за развитие, конкуренцията между тях и последващия акт на окончателен избор чрез общонационално изявяване на предпочитанията.

Второ, концепцията за макроикономическо управление няма нищо общо с максимизация или минимизация на определен количествено изразен критерий за опти-

⁶⁰ М. Интрилигатор – Математические методы оптимизации и экономическая теория. Изд. “Прогресс”, Москва, 1975, 49 с.

⁶¹ Евг. Матеев – Управление, ефективност, интеграция. В търсене на решения. Партиздат, София, 1976, 98 с.

⁶² Вж например Л. В. Канторович, А. Б. Горстко – Оптимальные решения в экономике. Изд. “Наука”, Москва, 1972, гл. VI.

⁶³ Вж например Г. Минасян – Макроикономически ..., цит. съч., т.6.2.

малност. Подобна трактовка е **опит за решаване на труден проблем по лесен начин, а съгласно добре известен принцип на кибернетиката трудните проблеми изискват трудни решения**⁶⁴. Основна задача на макроикономическото управление е съчетаване на отделни интереси и създаване на условия (институционална рамка) за разгръщане на активността на субективния фактор като предпоставка за социално-икономически прогрес. Съчетаването на интересите означава достигане до взаимно изгодна и приемлива ситуация, до оценка и съпоставка на различните видове аргументи и до приемане на компромиси. Това е нещо напълно различно от оптимизация, разбираана като количествена изчислителна процедура, поради което и макроикономическото управление нерядко бива уподобявано на изкуство. И тук могат най-добре да се усетят връзките между икономика и политика⁶⁵.

Хората са устроени по начин, който предполага плурализъм в предпочитанията и избора. Ако се вземе отделен индивид, там малко или много съществува яснота относно мотивите на действие, интересите и преследваните цели. Нещата се усложняват изведнъж неимоверно, ако към първия индивид се прибави втори. Тогава се оказва, че единият желае едно, а другият е заинтересован от друго. Освен ако не съществува непринудително единомислие (като крайност), взаимодействието между двата индивида е еквивалентно на функционирането на многопартийна система. Мирното взаимноизгодно съжителство предполага извършването на компромиси и от двете страни. И когато те са принудени да живеят съвместно, тогава в това миниобщество в лабораторен вид се появяват всички проблеми на обществено-икономическото развитие. По думите на древните мислители, истинският мъдрец трябва да е способен да види “...вселената, отразена в една песъчинка”⁶⁶.

Възможностите за подобряване на макроикономическото управление, което се свързва с идеята за реализация на задоволителен социален избор при прилагане на демократични процедури, е изучавана достатъчно рано в човешката история. Още преди повече от две столетия (1785 г.) френският учен Кондорсе показва, че обществото със своите оформени групови предпочитания може изобщо да не бъде в състояние да определи оптимален вариант на социален (социално-икономически) избор. Този въпрос е свързан с т. нар. нетранзитивност на социалния избор (който К. Ароу отбелязва като *парадокс на гласуването*⁶⁷), при условие, че възможните варианти за избор могат да се ранжират по предпочитания без да е възможно обвързването им с определена количествена мярка. Отделните индивиди са в състояние да оценяват комплексно вариантите и да пречупват достойнствата и недостатъците им в своето собствено съзнание, но не могат да им припишат някаква критериална стойност. По-специално, ако обществото предпочита вариант **A** пред вариант **B** и вариант **B** пред вариант **C**, то може да се окаже, че ако трябва да се избира между

⁶⁴ “...винаги и във всички науки проблемните решения трябва да бъдат адекватни на проблемите...” (В. Ойкен – Основи ..., цит. съч., 358 с.).

⁶⁵ Според Дж. Бюканан “...икономикса изучава цялата система на разменни взаимоотношения; политиката (politics) се занимава с цялата система на взаимоотношения, основани на принуда или потенциална принуда. В почти всички социални институции има елементи от двата типа поведение...” (J. Buchanan – What Should Economists Do? A Liberty Press Edition, 1979, 34 с.).

⁶⁶ П. Кругман – Амбулантно ..., цит. съч., 301 с.

⁶⁷ Цитира се по: М. McCarty – The Nobel ..., цит. съч., 43 с.

вариант **A** и вариант **C**, обществото ще предпочете вариант **C**. Винаги, когато трябва да избере един от два варианта между **A**, **B** и **C**, обществото е в състояние да направи еднозначен избор при спазване на демократичния мажоритарен принцип и въпреки това не е в състояние да избере най-добрия (оптимален) вариант.

Много по-късно (през 50-те години на XX в.) К. Ароу успява да докаже строго формално в значително по-обща постановка (т.нар. *теорема за невъзможността*), че ако се спазват широко разпространени и приемливи демократични процедури за избор на варианти, се появяват проблеми пред социалния избор, които затрудняват транзитивното ранжиране на вариантите, т.е. не допускат демократичното мажоритарно определяне на най-добър вариант (оптимум)⁶⁸.

Същността на макроикономическите прогнози ги определя като маржинална оценка на конкретни управленски решения. Няма поставена крайна цел във вид на състояние, към което обществото се стреми, т.е. не се определят крайни желани параметри, към които макроикономическото управление насочва икономическата траектория (отсъства конкретен макроикономически критерий за оптималност). Ако следваме Ф. Хайек, трябва да се съгласим, че *“животът няма друга цел, освен себе си”*. Всеки отделен индивид си формира свои собствени цели, които по необясним начин и в спонтанен порядък се комбинират на обществено равнище⁶⁹. Прогнозата стъпва на наблюдавани величини и динамика и проектира въздействието на отделни управленски решения. В това е и смисълът на маржиналната икономическа философия – оценка на новите (променените) елементи на икономическата политика, т.е. на добавената стойност на конкретна социално-икономическа политика. Ако може да се говори за някаква оптимизация на това равнище, то това е максимизацията на маржиналния ефект от дадено управленско въздействие и то по начин, по който икономистът-изследовател оценява същия този ефект и го пречупва през своето съзнание. Появата на релации, които макроикономическото управление оценява като нежелателни, следва да се избегнат, или обратно – да се прецени какъв вид икономическа политика е в състояние да породии приемливи социално-икономически ефекти. Проектирането на бъдещето насочва към по-добрата политика. Подобно възприемане на макроикономическото прогнозиране гравитира към разбирането на Х. Саймън: *“Вместо постоянно търсене на оптимум ние получаваме възможно най-добрата информация за извършване на най-практичния избор”*⁷⁰.

Добър пример за градивно отношение към наблюдаваните реалности и злоупотребата с управленските възможности на държавата за максимизиране на фиксиран критерий за оптималност предоставят различията в моделите на поведение и предпочитания на населението в САЩ и ЕС. Номиналната величина на БВП на човек от населението в САЩ превишава чувствително тази в ЕС (примерно с

⁶⁸ **K.Arrow** – General Economic Equilibrium: Purpose, Analytic Techniques, Collective Choice. Nobel Memorial Lecture, December 12, 1972 (Интернет), т.8. Вж. също **И.Эккланд** – Элементы математической экономики. Изд. “Мир”, Москва, 1983, т. I.3.

⁶⁹ **Ф.Хайек** – Фаталната ..., цит. съч., 179 с. Това е и градивен елемент от т.нар. *спонтанен ред*, чийто непреднамерено и непланирано поддържане Ф.Хайек защитава (вж. представянето в **С.Коева** – Пазарът като спонтанен ред. Приносът на Ф.Хайек. Изд. “Стено”, Варна, 2002).

⁷⁰ Цитира се по: **M.McCarty** – The Nobel ..., цит. съч., 33 с.

50%)⁷¹. Политическият елит на ЕС е загрижен от това различие и дискутира различни политики за неговото намаляване. Същевременно продължителността на работа в САЩ е чувствително по-висока от тази в ЕС. Едно мащабно проучване, проведено от швейцарската UBS, показва, че работните часове през годината в САЩ (на примера на Лос Анджелис) през 2003 г. са с 15% повече от тези на западноевропейеца (2022 часа в САЩ срещу 1757 часа в ЕС-15). Гражданите на Париж, Копенхаген, Берлин или Франкфурт работят още по-малко – 1642 часа годишно. По средата е оценката за Източна Европа – 1887 часа. Чувствително различие има и в официалните празници (неработни дни) през годината – те са примерно 11 дни в САЩ (Лос Анджелис), но 30 дни в Гърция (Атина), Испания (Барселона) и Германия (Франкфурт), 29 дни в Холандия (Амстердам) с т.н.⁷² Има съществени различия в начина на живот в САЩ, от една страна, и ЕС, от друга. Гражданите на САЩ предпочитат да работят повече и да получават повече, докато в Европа се цени свободното време. Ако управленският елит в ЕС се стреми да намали икономическите различия със САЩ на всяка цена (народностопански критерий за оптималност?!), трябва да оказва натиск и за увеличаване на заработваните часове. Но нито един политик в ЕС не си позволява да се докосне до тази чувствителна за европейеца тема⁷³.

Вариант на приемане на концепцията за народностопанска оптималност (или даже за това, което се нарича *социално инженерство*) са предложенията за формирането на надпартийни научни колективи за съставяне на стратегия за социално-икономическо развитие. Дж. Бюканан нарича този тип икономисти *социални* (к. ДБ) и определя тяхната загриженост като насочена *“изключително към разпределението на оскъдни ресурси между конкуриращи се крайни ефекти и ползи”*⁷⁴, т.е. по същество като полагани усилия за решаване на изчислителна разпределителна задача в статичния ѝ формат. Но дори и в такъв вид такава универсално приемлива стратегия не би могла да съществува, а още повече, ако се третират въпроси на избор на социално-икономически алтернативи на развитие⁷⁵. Партийните структури концентрират в своите образувания колективи от единомишленици и предлагат на публиката своето виждане за бъдещо развитие. Надпартийността на една хипотетична стратегия за социално-икономическо развитие предполага междупартийен консенсус, което обезсмисля съществуването на многопартийната система (т.е. система, която предполага плурализъм при формиране и защита на различни варианти на социално-икономическо развитие) за обществено управление.

⁷¹ **Статистически** справочник 2006. НСИ, 298-299 с.

⁷² **Prices and Earnings** (A Comparison of Purchasing Power Around the Globe). UBS, 2003 edition, 23 с. (Интернет).

⁷³ “... политиките следва да бъдат анализирани от гледна точка на тяхното влияние върху икономическото благосъстояние на потребителя – което включва например нежеланието да се работи усилено и да се разполага с по-малко свободно време – много повече отколкото ефекта върху неточни показатели за благосъстояние като дохода и инфлацията” (Т. Bayoumi – GEM: A New International Macroeconomic Model. IMF, Ocasional Paper N 239, 2004, 3 с.).

⁷⁴ **J. Buchanan** – What Should ..., цит. съч., 23 с.

⁷⁵ Тази истина е осъзната достатъчно навреме от водещи икономисти. Така например още през 1952 г. М. Абрамоуиц, пионер в изучаването на икономическия растеж, подчертава, че не “...съществува един-единствен най-добър начин за постигането от едно общество на икономическо развитие” (Цитира се по: **Р. Гилпин** – Глобална ..., цит. съч., 406 с.).

Макроикономическото проектиране може да бъде действен инструмент за управление при условие, че инкорпорира в себе си идентифицирани управленски въздействия, както и оценки количествен израз на влиянието на възможни външни (екзогенни) шокове. Инструментите за оказване на управленски въздействия са с пазарен характер, а всякакъв вид проектиране е по своята същност индикативно. По универсално действаща презумпция усилията на всяко едно макроикономическо управление са насочени най-вече към осигуряване на социално-икономически просперитет на страната, а доминиращото мнение за използването на компактен агрегиран икономически индикатор за напредък са темповете на икономически растеж. Когато статистиката отчита относително високи темпове на икономически растеж надделява удовлетворението на макроикономическото управление и обратно.

В края на м. юли 2008 г. в НС очаквано (не)мина успешно поредното гласуване на вот на недоверие към правителството. Управляващата трипартийна коалиция реши единодушно, че няма основания за подмяна. Като основен аргумент бе посочено отсъствието на алтернатива, т.е. действащото правителство е безалтернативно. Негласно се подразбираше отсъствието на опозиционна алтернатива. Конституцията обаче допуска алтернативата да бъде и вътрешно коалиционна.

Историята не познава безалтернативност. Не съществуват незаменими хора, нито политики. Парадоксалното е, че всяко управление може да се подобри, но никога не може да се достигне до социално-икономически оптимум. Този парадокс е в съзвучие с позицията на Х. Саймън и неговата *“ограничена рационалност”* като обяснение на икономическото поведение на индивида – оптимумът е химера, но подобренето е винаги възможно и има реални измерения⁷⁶.

Безалтернативни са единствено диктаторите, а *“оптимална”* е единствено диктаторската политика. В нашата недалечна история имаме лошия шанс да изживеем в продължение на половин век подобно отсъствие на алтернатива – Българската комунистическа партия се мислеше за безалтернативна.

6. МАКРОИКОНОМИЧЕСКО УПРАВЛЕНИЕ И ДИНАМИКА

Универсален проблем на икономическата мисъл е открояването на тези и такива управленски въздействия, които са в състояние да осигурят висока и приемлива икономическа динамика в съответствие с доминиращата и прилагана икономическа философия. За съжаление обаче икономическата мисъл далеч не е единодушна за множеството от добри (в посочения смисъл) управленски решения.

В специализираната литература се приема, че модерната теория на икономическия растеж стартира с известната статия на Р. Солоу през 1956 г.⁷⁷. За следващия половин век обаче теорията идентифицира много повече неясноти, отколкото безспорни истини. И по едно сполучливо направено сравнение този, който твърди, че е на ясно с проблемите на растежа, е все едно да твърди, че може да рисува като Ти-

⁷⁶ Цитира се по: М. McCarty – The Nobel ..., цит. съч., 33-34 с.

⁷⁷ R. Solow – A Contribution to the Theory of Economic Growth. “Quarterly Journal of Economics”, vol. 70, 1956, 5-94 с.

циан, след което да начертае един празен правоъгълник и да каже, че от картината липсват само някои технически детайли⁷⁸.

Икономическият прогрес е свързан неразривно със системата на макроикономическо управление и по-специално – с ефективността на системата за управление в най-общ смисъл. Съществена компонента на икономическия растеж (в духа на Р. Солоу) е *общата факторна производителност* (ОФП). Нерядко битуващото подвеждащо възприятие е, че този елемент корелира пряко с научно-изследователския процес и по-специално – че се свързва с динамиката на научно-техническите открития. В действителност обаче ОФП на национално равнище е следствие от прилаганата система за управление на обществото.

Внедряването на нови технологични и мениджърски иновации е по-високо там, където системата стимулира свободата на индивидуалната инициатива и мислене, когато отделният индивид разполага с възможности за реализация на своите идеи, вкл. и с поемането на неотменим личен ангажимент и финансов риск. Не е случайно например, че персоналните компютри възникнаха и получиха своето широко разпространение в свободна пазарна икономика. Същата идея в централно планирана икономика не би могла да се утвърди – тогава централният планов орган щеше да реши дали има нужда от отделяне на подобен тип рискови инвестиции и най-вероятното решение (което животът потвърждаваше като практика в продължение на седем десетилетия) щеше да бъде отрицателно. Явлението в културния и социално-икономически живот на планетата, наречено Бийтълс, не би могло да се появи в централно планирана икономика, при тоталитарно управление – тогава бюрократите от министерствата щяха да решат дали си струва или не развитието на такъв “*антинормален*” прецедент с изключително силно въздействие върху възприятията на хората.

Аналогична е историята с енергоспестяващите технологии. Те получиха своето развитие там и тогава, където и когато пазарът промени ценовите си параметри, а системата за социално-икономическо управление предостави стимулите за ново развитие. Ходът на този процес измени представите за енергийното използване и стимулира развитие на сходни научно-приложни области, вкл. благодарение на икономическите императиви.

По думите на Р. Аврамов само “*в престижните показни начинания инженерът доминира над икономиста*”⁷⁹. Научно-техническите постижения са дело на творческата инженерна човешка мисъл, но тяхното мащабно практическо използване, което води до по-високи икономически резултати в интерес на цялото общество, е функция от системата за социално-икономическо управление. Нашата собствена недълга най-нова история познава немалко примери на “*престижни показни начинания*”, в които парите остават на заден план, и които избеляват като ненаучени уроци по стопанисване на национални ресурси.

⁷⁸ L. Pritchett – The Quest Continues. “*Finance & Development*”, March 2006, 21 с.

⁷⁹ Р. Аврамов – Комуналният капитализъм. Т. II. Из българското стопанско минало. ЦЛС, София, 2007, 43 с. В този контекст звучи много убедително анализът на Л. фон Мизес (Антикапиталистическото мислене. Изд. “CIELA”, София, 2008, 45 с.). Не е случайно също така, че в условията на централно планирана икономика единственият видим и безспорен напредък беше в областта на военно-технологичните постижения.

Макроикономическото управление е комплицирана човешка дейност, която по особен начин съчетава интереси и отговорности. Тази сфера не е изключение от водещия мотив на А. Смит за собствения егоистичен интерес като двигател на прогреса. Човекът на върха на правителствената администрация се стреми да се изяви с ясното съзнание за попадналия му изключително рядък шанс. Трудно и неясно е как би могъл да се ползва с всеобщо уважение и признание при пасивна политика, при следване на правила. Активната позиция, особено ако е печеливша, е гаранция за адмирации. Същевременно отговорността се размива. Съвременното държавно устройство стъпва на колективната отговорност, която асимилира личната отговорност и ограничава възможните лични неблагоприятни последствия.

Собственият егоистичен интерес на управляващия представлява полезна първа апроксимация за обяснение на процесите, а може да прерасне дори и в работна хипотеза. Но само толкова. Според Ч. Киндлебергер успешното управление се нуждае от нещо повече. Необходими са определен тип самоограничения, доброволно отстъпление тогава, когато замислените силови мерки буксуват, и най-вече – *“активна икономическа отговорност от името на системата като цяло”*⁸⁰.

Изкушенията за въвеждане на *стимулиращи икономическия растеж* и (особено) *бързо действащи* и *научно обосновани* макроикономически управленски въздействия не са малки и не са малко. Най-често те се материализират в спорни макроикономически решения с неясни последствия. *Очевидно печеливша* макроикономическа политика е заиграването с данъчните ставки. Идеите са заимствани от т.нар. *икономика на предлагането* без необходимото вникване в идеите, задължителното осмисляне на световния опит и местната специфика. Нерядко се плъзга само по повърхността на процесите в стремеж (чисто политически по характер) да се лансира екстрагавантна управленска новост, която да демонстрира твърдото желание на политико-икономическия елит да управлява активно. Вероятно това дава право на П. Кругман да определи *“специфичният набор от глупави идеи”*, с които се свързва икономиката на предлагането, като *“нестабилна доктрина, която би имала слабо влияние, ако не кореспондираше с предрасъдците на богатите”*⁸¹.

Съвременното разбиране на *икономика на предлагането* кореспондира с широк спектър от структурни реформи, които третират взаимодействието между продукция, разходи, технология и ефективност на организацията. Л. Клайн предупреждава против увлечението към елементарно приравняване до популярното разбиране за съкращаване на данъчни ставки и дерегулация, извършвано до голяма степен самоцелно⁸². Емпиричните доказателства за обратната зависимост между равнище на данъчно облагане, от една страна, и темпове на икономически растеж, от друга, са *“... много по-слаби, от очакванията, които теорията може да събуди”*, и се отнасят много повече за най-слабо развитите страни⁸³. След инфлацията от

⁸⁰ C. Kindleberger – Comparative Political Economy (A Retrospective). The MIT Press, 2000, 429 c.

⁸¹ П. Кругман – Завръщането на икономиката ..., цит.съч., 186 c.

⁸² L. Klein – My Professional Life Philosophy. In: “Eminent Economists. Their Life Philosophies”, Ed. M.Szenberg, Cambridge University Press, 1992, 186 c.

⁸³ V. Tanzi, H. Zee – Fiscal Policy and Long-Run Growth. IMF, “Staff Papers”, vol. 44, N 2, (Jun 1997), 187 c.

70-те години на XX в. светът осъзна невъзможността икономическите резултати да нарастват перманентно чрез инжектиране на съвкупното търсене посредством инструментите на фискалната и монетарната политика и оцени адекватно придържането към определени правила за макроикономическо управление⁸⁴.

Прилагането на конкретни мерки предполага съобразяване със и отчитане на различните народностни и дори културни особености, които предопределят факта (по думите на Д. Норт), че *“... едни и същи формални правила и/или учреждения, наложени върху различни общества, дават различни резултати”*⁸⁵. Например намаляването на данъчното натоварване на богатата прослойка от населението (сnižаване на максималната данъчна ставка с десет процентни пункта!) се фунда на логично звучащата хипотеза за пренасочване на освободените средства към производствени инвестиции. Практиката обаче показва, че *добрата* хипотеза у нас не действа. Макроикономическата политика води до преразпределение на ресурсите, като богатите стават все по-богати, за сметка на основната част от българското население и на дългосрочната загриженост на правителството за бъдещето на страната. По широко разпространена метафора сред икономистите *“не е възможно да избутате с връв”* – намаляването на върховите данъчни ставки няма да осигури автоматично по-висок дългосрочен икономически растеж.

Поведението на начевания богатш като следствие от бързото (и донякъде неочаквано) разрастване на материалните му възможности не е новост за специализираната литература. Преди повече от век Т. Веблен детайлно анализира този проблем и формулира т. нар. *културна теория на потреблението*. Неговият анализ демонстрира, че в ранни етапи на развитие на производствената (а и дори обществената) култура *“... непроизводителното потребление е индикатор за юначество и достойнство”*. В такива общества върховите потребители използват възможностите си не за разгръщане на икономическата си мощ, а за събуждане на завист и ревност в околните⁸⁶.

Всяко ново правителство у нас идва на власт с някакви обещания. Колкото са по-големи и ефектни те, толкова по-голяма е вероятността да увлекат по-голям брой избиратели. Трудността идва по-късно, когато е необходимо да се оправдават поетите ангажменти. Нерядко се лансират различни по съдържание уговорки, но в крайна сметка общественят натиск принуждава правителствата и конкретния макроикономически елит да отговорят по някакъв начин. Отговорът включва прилагане на конкретни макроикономически въздействия като елемент на цялостна дискреционна макроикономическа политика.

Твърде често изкушенията за прокарването на *съществени* мерки надделяват. Почти като закономерност проблемите не се идентифицират правилно, вследствие на което и предлаганите мерки не са в състояние да отстранят причините за неблагоприятните явления. Неточната идентификация не е толкова (и не винаги) поради професионална неспособност, колкото поради непреодолим сблъсък на интереси.

⁸⁴ Т. Bayoumi – GEM ..., цит. съч., 2 с.

⁸⁵ Д. Норт – Институции, институционална промяна и икономически резултати. Изд. “ЛИК”, София, 2000, 56 с.

⁸⁶ S. Pressman – Fifty ..., цит. съч., 89 с.

Икономическата теория не оценява еднозначно възможностите на макроикономическото управление да въздейства ефективно (положително) върху икономическите процеси. Този проблем има пряко отношение към макроикономическото управление във всички новоприети страни в ЕС от ЦИЕ, доколкото процесът на намаляване на съществуващата пропаст между икономическото равнище в ЕС на 15-те, от една страна, и на страните от ЦИЕ, от друга, е подчертано актуален. Всички страни от ЦИЕ са заинтересовани от успешна и бърза икономическа конвергенция, поради което съществуват многобройни аналитични опити за оценка на скоростта на икономическо сближаване. Елементарната икономическа аритметика неизменно препраща този момент далеч в бъдещето. Същевременно обаче трябва да се отчете фактът, че икономическата теория не е достигнала до ясно заключение за условията, които безусловно осигуряват намаляване на икономическата пропаст между развитите и развиващите се страни⁸⁷.

Практиката показва, че не е изключено цялостното позитивно развитие на вътрешните за страната икономически условия да ускори чувствително интегрирането на страната в европейските икономически структури, какъвто е опитът на Ирландия, страните от Пиринейския полуостров, а дори и на нашата южна съседка Гърция. Съществуват условия, при които развитите страни от Западна Европа могат да действат като мощен локомотив за стимулиране на икономическия растеж на сателитните икономики. Така например на Испания бяха необходими само петнадесетина години (от края на 50-те години на XX в. до началото на 70-те години) за да си повиши производителността на труда от 65% до около 90% от тази във Франция⁸⁸. Никакво аритметично екстраполиране не би могло да проектира подобна динамика. Обратно, непоследователната и нестабилна макроикономическа политика е в състояние да ограничи чувствително скоростта на икономическо сближаване. Показателни в това отношение са текущите трудности, които изпитва България във финансово-икономическите си взаимоотношения с ЕС, свързани с усвояването на предоставени мащабни финансови ресурси и с ускоряването на икономическата динамика.

Световната практика недвусмислено показва, че за малки (а и за средно големи) страни разумната и здравословна макроикономическа политика е длъжна да се придържа към следните основни изисквания:

- (1) Да следва и въдворява установени и доказани безспорни принципи на макроикономическо управление (например осигуряване на действието на пазарни механизми);
- (2) Да не допуска влошаване на условията чрез прибързани и недостатъчно добре обмислени решения.

Първото изискване предполага позитивно действие, а второто – изключва негативни въздействия.

При анализа на различните разновидности на макроикономическа политика спе-

⁸⁷ S. Schadler, A. Mody, A. Abiad, D. Leigh – Growth in the Central and Eastern European Countries of the European Union. IMF, Occasional Paper N 252, 2006, 18 с.

⁸⁸ C. Francesco, S. Tonreyro – Is Poland the Next Spain? NBER, WP N 11045, Cambridge-Massachusetts, 2005.

циалистите са подчертано внимателни, особено когато е необходимо да се формулират общовалидни препоръки. Ф. Хаан и Р. Солоу достигат до извода, че като цяло не е приемливо да се игнорира изборът на вариант на конкретна макроикономическа политика, но нейната оценка остава проблематична и несигурна. Те са съгласни, че съществува такава конкретна макроикономическа политика (разбирана като управленска дискреция), която може да подобри целия комплекс от макроикономически показатели, но нейното определяне е нелесна задача. Проблемът в крайна сметка опира до оценката на изгодата от прилагането на подходящата и правилна макроикономическа политика, от една страна, и на загубата от прилагането на неподходяща такава, от друга⁸⁹. Аналогично звучи и проблемът с дискреционната монетарна политика, който принуждава М. Фридман да се застъпи за т.нар. k -правило, т.е. задоволяване с ежегодно увеличение на паричното обръщение с $k\%$ и отказ от дискреционна монетарна политика⁹⁰.

Идеята за формиране и прилагане на прости евристични правила за макроикономическо управление с оглед на безрисково постигане на конкретни управленски ефекти и коригиране на макроикономическата динамика се оцени като приемлива и получи по-нататъшно развитие. През 1992 г. Дж. Тейлър предлага опростено уравнение за проектиране на необходимата реакция на ФЕД във вид на регулация на собствения си лихвен процент в отговор на наблюдаваното инфлационно напрежение и на очертаващия се бизнес-цикъл⁹¹. Предписанието успява да отрази както историческата формална дейност на ФЕД при провеждането на монетарната му политика, така и да изработи предложения за конкретно поведение. Наред с ефекта за придържане към приемлива и разумна монетарна политика, правилото на Тейлър формулира и конкретизира принципни съотношения, които са полезни като ориентир за всяка една макроикономическа политика.

Дж. Тейлър оценява необходимата реакция на централната банка при определянето на собствения ѝ лихвен процент като линейна комбинация от отклонението на наблюдаваната инфлация от целевата ѝ стойност, от една страна, и отклонението на БВП от потенциалната му величина, от друга. Зависимостта отразява изискването монетарната политика да се съобразява както с инфлационната динамика, така и с икономическата активност. Принципната постановка на Дж. Тейлър е, че монетарната политика трябва да бъде много по-силно реактивна към промените в инфлацията, отколкото към промените в икономическата активност. Формулирано по-различно – паричното обращение корелира много по-пряко (примерно три пъти по-силно) с динамиката на инфлацията, отколкото с равнището на икономическата активност.

Непосредствената поука за макроикономическата политика у нас – например за икономическата ситуация в първата декада на ХХІ в., е, че регулирането на паричното обращение трябва да бъде съобразено много повече с инфлационното напре-

⁸⁹ F. Hahn, R. Solow – A Critical Essay on Modern Macroeconomic Theory. *The MIT Press*, 1997, 150 с.

⁹⁰ Това правило препоръчва отказ от идеята за прецизно управление (fine tuning) и поддържане на прираст на паричното предлагане от страна на централната банка в размер на 3-5% годишно в зависимост от очакванията за икономически растеж.

⁹¹ P. Loungani – The Quest for Rules. *“Finance and Development”*, March 2008, 6 с.

жение, отколкото с икономическия растеж. В условията на ПС почти единствената възможност на БНБ да въздейства косвено върху паричното предлагане (макар че философията на ПС изключва такава функция) е чрез регулиране на кредитната активност, докато поддържането на излишък в ДБ от страна на МФ оказва директно влияние върху паричното предлагане. В съответствие с правилото на Дж. Тейлор както МФ, така и БНБ следва да изграждат своята политика, съобразявайки се много повече с инфлационното напрежение, отколкото със стимулирането на икономическата динамика. Характерът на прилаганата от двете висши финансови институции политика предопределя перспективните очаквания за промени в съвкупното ценово равнище, от една страна, и за темповете на прираст на БВП, от друга.

Макроикономическата политика следва да намалява неопределеността и паралелно с това *триенето* в икономиката и най-вече – величината на трансакционните разходи⁹². Излишните непроизводителни обороти (високо триене) на производствения апарат намаляват ефективността с всички произтичащи от това неблагоприятни последствия. Бюрократичната държавна машина, както и несигурността и непредвидимостта отежняват производствените разходи и съкращават възможностите за икономическа експанзия.

Характерът на макроикономическото управление има отношение и към икономическото възпитание на населението и икономическите агенти, както и към култивирането на пазарните ценности. Това е истина, осъзната още преди две столетия и прекрасно изразена от Дж. Бентам: *“Образовайте хората и им дайте възможност свободно да гласуват и всичко останало само ще си дойде на мястото”*⁹³. Специалистите са единодушни по отношение на изключителната важност на доброто образование в процеса на цялостно перспективно икономическо развитие, а по-нови изследвания показват, че качествено образование е по-важно условие за прираста на производителността на труда дори и от капиталовото насищане на икономиката⁹⁴.

Неустойчивите нееднозначни правителствени икономически сигнали поддържат илюзията за леко и безрисково преодоляване на евентуалните препятствия. Това се отнася с особено голяма сила за българската действителност, в която традиционно се насажда идеята за почти безграничната икономическа сигурност и спасителните възможности на държавата (ДБ).

⁹² Детайлен анализ на теоретичните основи на макроикономическото управление по отношение на съчетанието между дискреция и правила може да се намери в Г. Минасян – Пътят към Евро: Опитът на страните от Източна Европа с паричен съвет. Изд. “Марин Дринов”, София, 2004, II гл.

⁹³ Цитира се по: Й. Шумпетер – История ..., т. I, цит. съч., 229 с. Почти век по-късно К. Менгер проповядва, че *“...икономическият прогрес се обуславя от растежа на знанието”* (цитира се по: С. Коева – Пазарът ..., цит. съч., 39 с.).

⁹⁴ Конкретно проведени изследвания и направени оценки от МВФ показват, *“... че обучението е по-важно за прираста на производителността на труда, и че качеството на институциите стимулира сближаването на равнищата на производителност на труда повече, отколкото изравняването на капиталовъоръжеността”* (S. Schadler, A. Mody, A. Abiad, D. Leigh – Growth in the Central ..., цит. съч., 25 с.).

7. СОЦИАЛНА ПАЗАРНА ИКОНОМИКА

В търсене на решения, удовлетворяващи широката публика, не едно правителство прибегва до риторика и недостатъчно премерени действия, свързани с т.нар. *социално пазарно стопанство* (СПС). Твърде често (ако не като правило) симпатиите на макроикономическия елит произтичат от магическата, привлекателна за политическите сила на прилагателното *социално*, без достатъчно разбиране и вникване в същността на идеите. „Левите“ икономисти са склонни да приемат всичко, към което е пришит етикета „социално“. В предизборната програма на БСП от 2005 г. се изявяват претенции за *„социално отговорно управление“* и се говори за *„социална България“* (?) с идеята, че епитетът „социално“ ще обедини всички т. нар. леви сили⁹⁵. Марксовата *„експлоатация на човек от човека“* нямаше да изглежда толкова отблъскваща, ако и тя беше определена като *„социална експлоатация“*, което в действителност стоеше в основата на авторитарното управление.

Това, което се търси и подразбира от конкретното управление, е активното преразпределение на произведения продукт в името на неясно формулирани социални цели. Последните се конкретизират от управленския партийен елит в присвоеното им качество на грижовни патриотични стожери при аморфни представи за източниците на тяхното финансиране. В крайна сметка това, което реално се залага при подобен тип управление, е движението към и осигуряването на егалитаризъм, разбиран в неговата примитивна форма – недопускане на относително висока материална диференциация на населението, независимо от причините за нейния произход. Зад цялата примамлива и добре скроена словесна фасада не е трудно да се открие издайнически прозиращата носталгия към ангажименти, свързани с централизираното планово начало.

Като *„духовни бащи на социално ориентираната пазарна икономика“*, според О. Шлехт, следва да се посочат В. Ойкен и Л. Ерхарт⁹⁶. Дори и при най-последователните защитници на СПС обаче трудно може да се намери ясна и недвусмислена дефиниция на СПС, както и да се разграничат специфичните й отличаващи я характеристики. В своя основен труд по СПС О. Шлехт използва различни нееднозначно тълкувани съждения и определения, като например:

- (1) *„...идеята за СПС бе замислена като по-обхватна концепция, надхвърляща рамките на чисто икономическите преимущества“* (27 с.);
- (2) *„...СПС представлява социално ориентирано устройство на икономиката, при което чрез свободна и упорита дейност на хората в най-голяма степен се осигурява стопанска резултативност и социална справедливост за цялото общество“* (30 с.);

⁹⁵ Програмата се цитира по публикация в Интернет (достъпна на страницата на *„Коалиция за България“*). Невъзможно е да се съчетае тази красива фразеология с развихрилата се корупция по времето на управлението на С. Станишев.

⁹⁶ О. Шлехт – Основи и перспективи на социалното пазарно стопанство. *„Информа Интелект“*, София, 1997, 25 с. Заслужава да се отбележи, че кръгът от икономисти, споделящи философията на т. нар. социална пазарна икономика остава все пак ограничен остров в океана на икономическата мисъл, базиран най-вече в следвоенна Германия.

- (3) "...СПС е този обществен ред, който съответства най-добре на техните (на хората – б. ГМ) естествени икономически и морални нужди" (41 с.);
- (4) "...СПС е система, ориентирана именно към осигуряването на възможности за индивида при едновременно ликвидиране или поне ограничаване на концентрацията на икономическа мощ, както и форма за насърчаване на поемането на социални ангажimenti" (49 с.);
- (5) "...социалният елемент на германската стопанска система се състои в това, че индивидуалната стопанска дейност може да се разгърне в пълна степен и ефективно само в законовите рамки, определени от държавата" (51 с.) и др. п.

Може би най-ясна е постановката, че "...пазарната икономическа система се нуждае от едно социално допълнение или от активна социална политика, осигуряваща съществуването на старите хора, на децата и болните" (47 с.). В тази си форма обаче тя е общовалидна за развитите общества и е нещо съвсем различно от стремежа за активно преразпределение на произведения продукт, който се подразбира у нас. В добавка следва да се отбележи, че в цитираните по-горе два основни труда на В. Ойкен не може да се открие използването на прилагателното *социален* в контекста на СПС. В. Ойкен акцентира върху нещо по-различно, а именно, че принципът на свободата е сърцевината на социалния въпрос, и че "...социалният въпрос по своята същност е въпрос за свободата на човека", както и че икономическият растеж има приоритет пред преразпределението⁹⁷. В такъв контекст *социалният въпрос* на В. Ойкен едва ли може да възбуди каквито и да било негативни реакции и възражения.

Дж. М. Кейнс използва термина "*социализация*", но в различен контекст. Според него една от най-големите грешки на икономическото общество е "...*несправедливото разпределение на богатството и доходите*". Той така и не достига до формулиране на границата между справедливо и несправедливо разпределение, но изрично се ангажира с декларацията, че "... *има социално и психологическо оправдание за значителните неравенства в дохода и богатството, но не за чак толкова големи несъответствия, каквито съществуват днес*".

Кейнс говори дори за "*социална философия, до която може да доведе общата теория*", но интерпретацията му не е за икономика с привкус на централизация и за оправдаване на тоталитарно левичарско управление, а за икономика с елементи на обществен контрол върху инвестициите. Оправдание за социализация Дж. Кейнс намира в предпазливо формулираното твърдение, че "... *да се остави грижата за определяне на текущия обем на инвестициите в частни ръце, не е безопасно*". Именно от тук идва и неговата препоръка за "...*достатъчно обширна социализация на инвестициите*", която в термините на нашето време можем да наречем обществен структурен инвестиционен контрол⁹⁸. Неочаквано актуално звучи тази констатация към 2008-2009 г., когато именно криво разбраното от макроикономическото управление "*нормално*" инвестиционно поведение на богатата прослойка от населението доведе до поголовен финансов крах.

Показателно за широкото разпространение на различни по форма спекулации на

⁹⁷ В. Ойкен – Основные ..., цит. съч., 191, 267 с.; О. Шлехт – Основы ..., цит. съч., 97 с.

⁹⁸ Позоваванията в този и предходния параграфи са от Дж. М. Кейнс – Общая теория ..., цит. съч., 365 с., гл.24.

тема *социално* е и представянето на т.нар. “*социален оптимум*” (!) като традиционно включващ се елемент в икономическите програми⁹⁹.

Ф. Хайек е един от икономистите, който реагира много остро на злоупотребата с прилагателното *социален*. По негови думи прилагателното *социален* е “...вероятно най-объркващият израз в целия наш морален и политически речник”. Той счита, че при използването на понятието СПС Л. Ерхард никога не е имал предвид представата, която се придава на словосъчетанието впоследствие. В разговор с Л.Ерхард последният го уверява, “...че за него пазарната икономика не трябва да се прави (к. ФХ) *социална*, а е била вече такава като резултат от своя произход”¹⁰⁰.

Рязко отрицателно е мнението на Ф. Хайек и за широко използваното словосъчетание *социална справедливост*, което (Ф. Хайек преценява) “...е изпразнено от съдържание и в някои случаи дори е безсмислено”¹⁰¹. Историята показва, че управленският елит търси и пуска в обръщение красиво звучащи идеологеми с първоначално искрено добри намерения (може би?), които не след дълго се окарикатуряват и прикриват необосновани управленски своеволия.

Друг не по-малко виден представител на австрийската школа – Л. фон Мизес – също се противопоставя яростно срещу злоупотребата с различни видове социална терминология. Явно или неявно параванът на т.нар. *социална справедливост* се използва за преразпределителни цели тогава, когато приближени до управленските среди кръгове не съумяват да си осигурят достатъчно доходи поради некомпетентност или некадърност. Своеобразната “*защита*” на тези кръгове е опит за заздравяване на управленската електорална подкрепа и доказателство за това, че своите не са забравени. Дешифровката на доминиращата теза за “*социална справедливост*”, според Л. фон Мизес, е да се раздадат блага на разочарованата посредственост “*съобразно нуждите ѝ*”¹⁰².

⁹⁹ “Традиционно икономическата политика се изучава като програма (к. ПК), включваща цели, обекти и инструменти в контекста на теоретичната рамка, която разглежда правителствените действия като необходими за постигането на *социален оптимум* (к.ПК)” (П. Корлирас – Променящи се перспективи в теорията на икономическата политика. “Икономическа мисъл”, № 5, 2005, 24 с.).

¹⁰⁰ Ф. Хайек – Фаталната ..., цит. съч., 153, 157 с. Също там (143 с.) Ф. Хайек привежда мисълта на Конфуций, според когото “Когато думите загубят значението си, хората ще загубят свободата си”.

В нашия широко използван икономически речник съществуват и други думи, използвани в неудачен и заблуждаващ контекст. Такава дума, например, е *надценена* (*подценена*), когато става въпрос за валута. Твърде често (ако не като правило) английският термин “*appreciation*” се превежда у нас като “*надценяване*” (когато става въпрос за българския лев) и по-нататък се употребява като аргумент за промяна на фиксирания курс. Последното може да се квалифицира като съзнателно усилие за заблуждаване. Точният превод на “*appreciation*” (когато става въпрос за валута) е “*засилване*” (или “*усилване*”) – било номинално, било реално. Използва се погрешният превод, а след това се променя смисъла на определението. В българския език “*надценявам*” означава например, когато човек тежи 80 кг., а се представя като тежак 100 кг., т.е. *надценява* теглото си. И този смисъл няма нищо общо със съдържанието на “*appreciation*”.

Заслужава също да се отбележи, че нерядко икономисти си позволяват да използват езика в неясен и нееднозначен смислов контекст. Например, “Много е важно обществото да си изработи механизъм за съчетаване на здравословни идеи (к. ГМ) със здравословни интереси (к. ГМ)?! (Ив. Ангелов – Ускорено ..., цит. съч., 12 с.). Остава загадка как да се разбират словосъчетанията “*здравословни идеи*” и “*здравословни интереси*”.

¹⁰¹ Цитира се по: С. Коева – Пазарът ..., цит. съч., 195 с.

¹⁰² Л. фон Мизес – Антикапиталистическото ..., цит. съч., 90 с.

Нашата практика познава немалко опити на злоупотреба с прилагателното *социален*. Както винаги при политическите истории става въпрос за привличане на публика с примамливи и добре звучащи словесни конструкции. Било поради невежество, било поради съзнателно изкривяване (самозалъгване?!) се пускат в оборот икономически концепции, чието приложение би докарало (както е и докарвало) икономиката до фалит¹⁰³. Лошото в такива случаи е, че винаги се намират обучени специалисти, които раболепно да предложат услугите си на управленския елит във вид на *научно обосноваване*. Последствията никога не са били добри, но въпреки това е сигурно, че подобен вид злоупотреби ще се появяват и в бъдеще. Те са толкова по-вредни за българското общество, което традиционно изповядва егалитаризма във възможно най-непривлекателната му форма¹⁰⁴.

В. Манов се проявява като своеобразен говорител на привържениците на СПС у нас. С обширно приложени цитати от трудовете на В. Ойкен и О. Шлехт той се стреми да докаже приложимостта на СПС у нас в качеството си на най-добрата политика за преход към пазарна икономика. Формулировката на дефиниция на СПС обаче старателно се избягва. Както и че понятието СПС се използва почти изключително и единствено от кръга на цитираните германски икономисти. Остава открит въпросът за критериите за *социалност* на икономиката, в съответствие с които да се определи дали дадена пазарна икономика се включва към СПС или не. Дали например скандинавските страни са СПС, или Швейцария, или КНДР, или може би кибуците в Израел. Дали НЕП в следреволюционна Русия се доближава до СПС, или може би политиката на правителството на Ж. Виденов през катастрофалните за България 1995-1996 г.? Не е ли възможно например да сме достигнали равнището на СПС?

Икономическата мисъл и теория не предлага твърди и сигурни рецепти за икономически прогрес. В света си съжителстват различни варианти на икономическа политика, които водят до твърде различни, понякога дори и несъвместими резултати. Нито една конкретна макроикономическа политика сама за себе си не може да осигури желаните позитивни резултати. Немалка роля изпълнява икономическата интуиция и способността за правилна ориентация в изключителното разнообразие от разностранно действащи условия и фактори.

Икономическата мисъл и теория не е еднородна по отношение на плюсовете и минусите на дискреционната макроикономическа политика. Все пак обаче в по-ново време се забелязват по-ясни сигнали за пренасочване към по-премерени, по-въздържани и по-лимитирани действия на макроикономическо равнище. Това се отнася с много по-голяма сила за малките (а и дори за средните) страни и икономики, доколкото съвременният глобализиращ се свят предполага а priori движение в определено русло.

¹⁰³ Вероятно невъзможността на икономиката едновременно, *първо*, да работи достатъчно ефективно; *второ*, да осигурява единствено приятни емоции на хората; *трето*, да удовлетворява желанията на всички членове на обществото, е причина преди повече от 150 години английският историк Т. Карлайл да лепне на икономическата наука етикета „мрачна наука“ (*“dismal science”*), който и до днес не е забравен.

¹⁰⁴ По този въпрос заслужава да се проследи задълбоченият анализ на Р. Аврамов – Стопанският XX век на България. ЦИС, София, 2001, т.2.3.

Добрата стратегия е придържането към твърди и ясни правила при провеждането на макроикономическата политика, притежаващи висока предвидимост. Правилата следва да включват безпрекословно придържане към пазарните принципи на управление по целия фронт от икономически взаимодействия, последователно култивиране на чувство за поемане на риск от страна на населението и икономическите агенти за извършваната икономическа дейност, както и носене на отговорност за възможните и вероятни последствия. Държавата трябва да престане да бъде социален гарант за всички възможни икономически неблагоприятности в страната. Тя следва да изпълнява ясно дефинирани, разписани и разгласени функции, достатъчно добре формулирани и известни в теорията на пазарното стопанство.

8. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Моделирането и проектирането на българската икономика в началото на XXI в. следва да отчита специфични особености. Има основания да се твърди, че в страната все още пазарните съотношения не са трайно и необратимо установени, а и протича продължителен процес на адаптация към европейските условия, т.е. на институционално реструктуриране в съответствие с европейските стандарти. Подобна реалност редуцира възможността за използване на утвърдени теоретични модели за проектиране на българската икономика на настоящия етап. Сляпото придържане към теоретично установени и дори валидни за голям брой страни зависимости, оценени въз основа на статистически временни редове, е недопустимо и невъзможно. Заимстването на конкретни числови показатели – като еластичности и други подобни влияния, оценени по данни от други пазарни икономики, и пренасянето им в български иконометричен модел, също не е подходящо. Същевременно необходимостта от ангажирана оценка на последствията от възприемането на конкретна икономическа политика в перспектива не подлежи на съмнение.

При подобна ситуация икономическата компетентност и чувството за допустимост и възможност на комплексната динамика на пакета от основни икономически показатели от страна на конкретния изследовател придобиват първостепенна важност. Опорен стълб при прогнозирането в икономика с установени и устойчиви съотношения са иконометрични оценки, които стъпват на достатъчно дълги временни редове. В икономика от български тип акцентите се изместват. Всякакъв род иконометрични оценки дават ориентировъчна (и разбира се необходима) представа за характера на взаимодействията. По-нататък тя следва да се допълни и евентуално коригира със сравнителни междустранови анализи, с конкретни неформални наблюдения и очаквания, като теоретичните изследвания и достижения формират задължителния фон на проекциите.

Историята на приложното иконометрично моделиране и проектиране на икономическите процеси извървява своя дълъг път, стартирайки от опростени моделни конструкции, достигайки до тромави и трудно обхватни многопараметрични системи от уравнения, с идеята за максимално използване на нарастващите възможности на електронно-изчислителната техника, и с постепенното осъзнаване и осмисляне на методологията на икономическото проектиране и прогнозиране. По

оценката на Дж. Полак, който е един от пионерите на операционното иконометрично моделиране и чиито постижения стоят в основата на дейността на МВФ в началните години на неговото съществуване, широката приложимост и използваемост на даден модел предполага:

- (1) Акцентиране и опериране с ограничен брой критични и възлови икономически показатели;
- (2) Извеждане на елементите на макроикономическа политика като екзогенно задавани за иконометричния модел с оглед проследяване на последствията от възприетите управленски решения¹⁰⁵.

Важна предпоставка за прогрес е завършването на процеса на цялостното институционално реформиране. Реалностите в страните от ЦИЕ предлагат все повече доказателства за нарастващата важност на качеството на функциониращите институции¹⁰⁶. Икономическите промени и реформи са зависими от политически решения и проектирането на икономическата динамика следва да се опре на хипотези за вероятни политически доминанти. На практика обаче единствено икономическите взаимодействия се обхващат в моделните конструкции, докато всякакъв вид политически въздействия остават имплицитни, зад кадър. Тяхната оценка и проектиране се извършва на качествена основа и се материализира във форма на екзогенна промяна на възлови икономически коефициенти.

Всъщност методологията на макроикономическото моделиране и проектирането на икономическата перспектива следва да съвмести и комбинира различни подходи:

- (1) Иконометрични оценки и теоретични постановки;
- (2) Сравнителни изследвания;
- (3) Конкретни неформални виждания, очаквания и предпоставки.

¹⁰⁵ J. Rowe – A Legacy ..., цит. съч., 6 с.

¹⁰⁶ S. Schadler, A. Mody, A. Abiad, D. Leigh – Growth in the Central ..., цит. съч., 19 с.

Почти всички сравнителни изследвания на икономическите процеси в страните в преход неизбежно достигат до върховото равнище – скорост и ефективност на политическите решения и реформи. *“Изборът зависеше от политическите сили: посткомунистическите борби за власт определяха характера на реформите в страната и следователно – икономическата ефективност”* (*“The Economist”*, June 29th, 1996, 91 с.);

Цитирана литература

- Аврамов Р.** (2001) – Стопанският XX век на България. *ЦЛС*, София
- Аврамов Р.** (2007) – Комуналният капитализъм. *ЦЛС*, София
- Ангелов Ив.** (2004) – Ускорено икономическо развитие – теория и практика.
“*Икономическа мисъл*”, № 1
- Балабанов Ил.** (2002) – Инвестиционният вакуум – причини и изход.
Изд. “*Марин Дринов*”, София
- Балабанов Ил.** (2008) – Глобалните проблеми на съвременността и методологията на К.Маркс.
“*Икономическа мисъл*”, № 5, 2008
- Бухолц Т.** (1993) – Живи идеи от мъртви икономисти. Изд. “*Христо Ботев*”, София
- Вебер М.** (1993) – Науката като призвание.
В: “*Макс Вебер: Ученият и политикът*”. *Friedrich Naumann Stiftung*, 1993, София
- Гилпин Р.** (2003) – Глобална политикономия. Изд. “*Д.Яков*”, София
- Грос Д.** (2000) – Най-големите бизнес истории на всички времена. Изд. “*КИБЕА*”, София
- Гълбрайт Дж.** (1996) – Икономическата наука в перспектива. Изд. “*Христо Ботев*”, София
- Димитрова Н.** (2006) – Оптимална парична политика в условията на неопределеност.
БНБ, DP 56/2006
- Интрилигатор М.** (1975) – Математически методи оптимизации и икономическа теория.
Изд. “*Прогресс*”, Москва
- Йохансен Л.** (1982) – Очерки макроикономического планирования, т. I. Изд. “*Прогресс*”, Москва
- Кейнс Дж.** (1993) – Обща теория на заетостта, лихвата и парите. Изд. къща “*Христо Ботев*”,
София
- Коева С.** (2002) – Пазарът като спонтанен ред. Приносът на Ф.Хайек. Изд. “*Стено*”, Варна
- Коева С.** (2009) – Икономика на политиката. “*Публичният избор*” – икономическата теория
на демокрацията. Изд. “*Стено*”, Варна
- Канторович Л. В., А. Б. Горстко** (1972) – Оптимальные решения в экономике. Изд. “*Наука*”,
Москва
- Корлирас П.** (2005) – Променящи се перспективи в теорията на икономическата политика.
“*Икономическа мисъл*”, № 5
- Корнаи Я.** (2007) – Направленията в социалните науки: Разделение или сътрудничество.
“*Икономическа мисъл*”, №5
- Клайн Л.** (2000) – Нова икономика?
“*Икономическа мисъл*”, № 4
- Кругман П.** (1999) – Амбулантното благополучие. Изд. “*Д.Яков*”, София
- Леонтиев В.** (1994) – Есета по икономика. Изд. “*Христо Ботев*”, София
- Манов В.** (2000) – Реформи в пост-социалистическом обществе. Опыт Болгарии.
Изд. Экономика”, Москва
- Маршалл А.** (1983) – Принципы политической экономии, т. I. Изд. “*Прогресс*”, Москва

- Матеев Евг.** (1976) – Управление, ефективност, интеграция. В търсене на решения.
Партиздат, София
- Медведев В., Л. Абалкин** и др. (1989) – Политическа икономия. Изд. "Наука и изкуство", София
- Мизес Л.** (2008) – Антикапиталистическото мислене. Изд. "CIELA", София
- Милль Дж. С.** (1980) – Основы политической экономии, т. I. Изд. "Прогресс", Москва
- Минасян Г.** (1987) – Макроикономически и отраслови пропорции и взаимодействия. Дисертация за получаване на научната степен "Доктор на икономическите науки", София
- Минасян Г.** (2004) – Пътят към Евро: Опитът на страните от Източна Европа с паричен съвет. Изд. "Марин Дринов", София
- Неновски Н.** (2008) – Преходът беше борба на интереси, не на идеи. "Икономика", №3, 2008
- Нови** (2008) хоризонти в икономиката. Под ред. на М.Шенберг, Л.Рамратан.
Акад.изд. "Проф. Марин Дринов", София
- Норт Д.** (2000) – Институции, институционална промяна и икономически резултати. Изд. "ЛИК", София
- Ойкен В.** (1995) – Основные принципы экономической политики. Изд. "Прогресс", Москва
- Ойкен В.** (2001) – Основи на националната икономика. Изд. "Лик", София
- Смит А.** (1812) – Богатството на народите. Изследване на неговата природа и причини.
Партиздат, София, 1983
- Сухарев О.** (2008) – Институционална икономика. Теория и политика. Изд. "Наука", Москва
- Хайек Ф.** (1997) – Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма. Изд. "Отворено общество", София
- Экланд И.** (1979) – Элементы математической экономики. Изд. "Мир", Москва, 1983
- Шлехт О.** (1997) – Основи и перспективи на социалното пазарно стопанство. Изд. "Информа Интелект", София
- Шумпетер Й.** (1982) – Теория экономического развития. Изд. "Прогресс", Москва
- Шумпетер Й.** (1999) – История на икономическия анализ, т. II. Изд. "Прозорец", София
- Almon C.** (2008) – The Craft of Economic Modeling. Part I. Fifth edition
- Arrow K.** (1972) – General Economic Equilibrium: Purpose, Analytic Techniques, Collective Choice. Nobel Memorial Lecture, Dec 12, 1972 (Internet)
- Backhouse R.** (1993) – Economist and the Economy. The Evolution of Economic Ideas. *Transaction Publishers*
- Bayoumi T.** (2004) – GEM: A New International Macroeconomic Model. *IMF, Occasional Paper N 239*
- Bier W.** (1992) – Macroeconomic Models for the PC. *IMF, WP/92/110, Dec 1992*
- Blessing J.** (2007) – The Bulgarian Economy on Its Way to the EMU: Economic Policy Results from a Small-scale Dynamic Stochastic General Equilibrium Framework. *BNB, DP 60, 2007*
- Blinder A.** (1998) – Central Banking in Theory and Practice. The Lionel Robbins Lecture, *The MIT Press*

- Buchanan J.** (1979) – What Should Economists Do?
A Liberty Press Edition
- Dorfman R., P. Samuelson, R. Solow** (1958) – Linear Programming and Economic Analysis.
Dover Publications, Inc.
- Francesco C., S. Tonreyro** (2005) – Is Poland the Next Spain? *NBER*, WP N 11045, Cambridge-Massachusetts
- Fridman M.** (1991) – Old Wine in New Bottles. “*Economic Journal*”, vol. 101, N 1
- Friedman M.** (1953) – Essays in Positive Economics. *The University. of Chicago Press*
- Hahn F., R. Solow** (1997) – A Critical Essay on Modern Macroeconomic Theory.
The MIT Press
- Helmer O.** (1979) – The Utility of Long-Term Forecasting. In: “*Forecasting*”, TIMS Studies in the Management Sciences, vol. 12, *NHPC*
- Kindleberger C.** (2000) – Comparative Political Economy (A Retrospective). *The MIT Press*
- Klein L.** (1992) – My Professional Life Philosophy. In: “*Eminent Economists. Their Life Philosophies*”, Ed. M.Szenberg, *Cambridge University Press*
- Loungani P.** (2008) – The Quest for Rules. “*Finance and Development*”, Mar 2008
- Lucas R.** (1975) – Econometric Policy Evaluation: A Critique. In “*The Phillips Curve and Labor Markets*”, ed. K.Brunner and A.Meltzer, Amsterdam, North Holland
- Malabre A.** (1994) – Lost Propets (An Insider’s History of the Modern Economists).
Harvard Business School Press
- McCarty M.** (2000) – The Nobel Laureates. *McGraw Hill*, 2000
- Minsky H.** (2008) – John Maynard Keynes. *McGraw Hill* (First edition published in 1975 by Columbia University Press)
- Pressman S.** (1999) – Fifty Major Economists. *Routledge*
- Pritchett L.** (2006) – The Quest Continues. “*Finance & Development*”, Mar 2006
- Prices** (2003) and Earnings (A Comparison of Purchasing Power Around the Globe). *UBS*
- Rebelo S.** (2005) – Real Business Cycle Models: Past, Present and Future.
“*The Scandinavian Journal of Economics*” Vol. 107, Iss. 2, Jun 2005
- J.Rowe** (2008) – A Legacy of Model Elegance. “*Finance and Development*”, June 2008
- Schadler S., A. Mody, A. Abiad, D. Leigh** (2006) – Growth in the Central and Eastern European Countries of the European Union. *IMF, Occasional Paper N 252*
- Shane M., T. Roe** (2000) – The New Economy: Global Effects. Presented to the Fall Meeting of Project LINK, Oslo (Norway), Oct 5, 2000;
- Tanzi V., H. Zee** (1997) – Fiscal Policy and Long-Run Growth. *IMF “Staff Papers”*, vol. 44, N 2, (Jun 1997)

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКОТО ПРОЕКТИРАНЕ

Резюме:

Научната студия е синтез и резултат от повече от тридесетилетен опит на автора в областта на макроикономическото проектиране. Всяко управление изисква оценка на непосредствената перспектива, очертаване на контурите на бъдещето с оглед преодоляване на възможни негативни последици, както и за благоприятно използване на конюнктурата. Процесите се усложняват неимоверно на макроикономическо равнище, когато задължение на макроикономическия елит е да отчете и да се съобрази с предпочитанията на доминиращата част от обществото. При сблъсъка на интереси следва да се намери междинният път – като правило чрез използването на изкуството на обществения компромис.

Студията е структурирана в осем глави, с увод и заключение. Последователно се дискутират и оценяват различни страни на социално-икономическия живот, които предполагат и изискват съобразяване със съответната специфика при опита за проглеждане в бъдещето. Отделя се внимание за характеризирание на т. нар. парадокс на икономическото мислене, което следва да отчита историческото развитие на процесите и да съумее да очертае контурите на теоретично непознаваемото бъдеще. Разглеждат се възможностите на математическите приложения при формирането на макроикономическите проекции, като се акцентира върху техните съдържателни ограничения. Макроикономическият оптимум е обект на критика, както и опитите за налагане на своеобразно програмирано бъдеще. Изхожда се от презумпцията в теорията на публичния избор, която разглежда представителите на макроикономическото управление като изчистени от ореола на идеализирани индивиди, преследващи чистата обществена изгода. Критично се дискутира и концепцията за *социална пазарна икономика*, която в реалностите на прехода към пазарна икономика се натоварва прекалено силно с идеологическо съдържание.

Авторът се опитва да систематизира и анализира позициите на изтъкнати икономисти и учени на международната арена, както и в България. Идеята е да се формулира определена методология, която да стои в основата на проектирането на макроикономическите пропорции.

**THEORETICAL FUNDAMENTALS OF MACROECONOMIC
PROJECTIONS/FORECASTS/MODELING****Abstract:**

The scientific study represents a synthesis and the outcome of more than three decades of the author's experience in macroeconomic forecasting and modeling. Each management needs assessing the immediate outlook, outlining the future developments with a view to overcoming possible negative implications as well as making the best out of any propitious turn of the situation. These processes become highly complicated at a macroeconomic level when the macroeconomic managerial elite is supposed to take into account and comply with the preferences of a dominant part of society. The clash of interests has to find an expression in something in-between which as a rule resorts to the art of making social compromises.

The study is divided into eight chapters, with an introduction and conclusion. Various aspects of social and economic life are being discussed and analyzed in succession. They presume and require taking into consideration the respective specificity in attempting to forecast the look forward. A special attention is paid to characterizing the so called paradox of economic thinking which should bear in mind the historic development of processes and simultaneously draw the outlines of a future which is theoretically impossible to know. The possibilities for applying mathematical applications in modeling macroeconomic processes are analyzed with an emphasis on their content limitations. The macroeconomic optimum is subjected to criticism as well as the attempts at enforcing a kind of programmed future. The principle lies in the presumption in the theory of public choice, which examines the representatives of macroeconomic management as individuals free from the halo of idealization, supposedly seeking the pure public good only. There is also a critical discussion of the concept of social market economy, which in the real experience of the transition to market economy was loaded with too much of ideological content.

The author makes an attempt at systematizing and analyzing the views of eminent economists and scientists on the international arena and Bulgaria. The idea is to work out some methodology which should lie in the basis of forecasting macroeconomic proportions.